

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΔΕΚΑΤΕΣΣΑΡΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΡΑΘΑΣΑΣ

Τοποθεσία

Η περιοχή της Μαραθάσας βρίσκεται στην οροσειρά του Τροόδου και περιλαμβάνει ένα σύμπλεγμα δεκατεσσάρων χωριών, που αποτελείται από τον Άγιο Δημήτριο, τον Παλαιόμυλο, τη Λεμίθου, τις Τρεις Ελιές, τα Καμινάρια, τον Πρόδρομο, το Μυλικούρι, τον Πεδουλά, τον Μουτουλλά, τον Καλοπαναγιώτη, τον Οίκο, τις Γερακιές, την Τσακίστρα και τον Κάμπο. Από αυτά, τα έξι πρώτα υπάγονται διοικητικά στην επαρχία Λεμεσού και τα υπόλοιπα οκτώ στην επαρχία Λευκωσίας¹. Τα χωριά της περιοχής ανήκαν παλαιότερα στη μητροπολιτική περιφέρεια Κυρηνείας, εντάχθηκαν, όμως, στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Μητροπόλεως Μόρφου, μετά την ίδρυσή της, το 1973.

Ονομασία

Η ονομασία της Μαραθάσας οφείλεται στο φυτό μάραθος και σχετίζεται με τον ομώνυμο μεσαιωνικό οικισμό, που δεν υφίσταται σήμερα². Ο Μάραθος, όπως και τα χωριά Μαραθόβουνος, Μαραθούντα και Μαράθα, οφείλουν την ονομασία τους στο φυτό μάραθος,

---

1. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, Λευκωσία 1995, σ. 15-21, όπου επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση στην ιστορία της περιοχής. Στις υπόλοιπες σελίδες του βιβλίου παρουσιάζεται η ιστορία των επτά χωριών της Νότιας Μαραθάσας - Αγίου Δημητρίου, Παλαιομύλου, Λεμίθου, Τριών Ελιών, Καμιναριών, Προδρόμου και Μυλικουρίου - και των πέντε μοναστηριών της - Κύκκου, Τροοδίτισσας, Αγίας Αρκάς, Τρικουκκιάς και Αγίων Αναργύρων.

2. Το χωριό Μάραθος είναι σημειωμένο στους χάρτες της εποχής, όπως στον χάρτη του Abraham Ortelius, του έτους 1573, ο οποίος ανατυπώθηκε σε μεγάλο μέγεθος και επικολλήθηκε στο οπισθόφυλλο της έκδοσης των Andreas Stylianou - Judith Stylianou, *The History of the Cartography of Cyprus*, Nicosia 1980. Τοποθετείται όμως, λανθασμένα, στην περιοχή του Μέσα Ποταμού, ενώ στην πραγματικότητα βρισκόταν σε τοποθεσία απέναντι από το χωριό Μουτουλλάς, η οποία αποκαλείται με το ίδιο όνομα μέχρι τις μέρες μας.

το οποίο αφθονούσε γύρω από αυτά. Ο Σίμος Μενάρδος, αιτιολογώντας τη φυτωνυμική προέλευση του ονόματος της περιοχής έγραψε, στις αρχές του 20ού αιώνα, τα ακόλουθα: «Είναι δέ φανερόν ότι κατ' ἀρχάς ἐκαλεῖτο Μαραθᾶσα μικρά ἔκτασις, ἣς τό ὄνομα κατόπιν ἐξηπλώθη διοικητικῶς, ἴσως ἐκείνη μόνον, ὅπου ρεεῖ μεταξύ μαραθῶν τό ποτάμιον Μάραθος, ὅπερ μονονουχί βοᾷ τήν ἐτυμολογίαν»³. Αργότερα, ὁμως, διαφοροποίησε τήν ἀποψή του καί υποστήριξε ὅτι τό ἀρχικό ὄνομα τῆς Μαραθάσας ἦταν Μαραθοβάσα ἀπό τή σύνθεση τῶν λέξεων Μάραθος καί βάσα, δηλαδή κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Μαράθου: «Ἡ δέ Μαραθᾶσα πιθανώτατα ἐλέγετο Μαραθοβᾶσα, ἦτοι κοιλάς τοῦ ἐκεῖ παραποτάμου Μαράθου»⁴.

Τό ὄνομα τῆς Μαραθάσας ἀπαντᾶται στούς χρονικογράφους Λεόντιο Μαχαιρά καί Γεώργιο Βουστρώνιο, τόν 15ο αἰώνα, καί Φλώριο Βουστρώνιο, τόν 16ο αἰώνα. Στό χρονικό τοῦ πρώτου ἡ περιοχή ἀναφέρεται δύο φορές: μία σε σχέση με τόν τοπικό Ἅγιο Ἰωάννη τόν Λαμπαδιστή καί μία σε σχέση με τή θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου καί τόν κτήτορά τῆς Ὅσιο Ἡσαΐα. «Καί ὁ μέγας Ἰωάννης ὁ Λαμπαδιστής εἰς τήν Μαραθάσαν, ὅπου διώχνει τά δαιμόνια, ὁ ποῖος ἦτον διάκος εἰς τήν ἐνορίαν τῆς Μαραθάσας»⁵, γράφει ὁ Μαχαιράς γιά τήν πρώτη περίπτωση, καί «Ὁμοίως εὐρίσκεται εἰς τήν Μαραθάσαν εἰς τόν Κύκκον ἡ εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· ἔρχοντα τοῦ κυροῦ Μανουήλ τοῦ Βουτουμήτη δούκας εἰς τήν Κύπρον, ἠῦρεν πτωχόν γέρον εἰς τά ὄρη Μαραθάσας ὀνόματι Ἡσαΐας»⁶, γιά τή δεύτερη. Στό χρονικό τοῦ Γεώργιου Βουστρώنيου ἡ Μαραθάσα ἀναφέρεται καί πάλιν σε δύο περιπτώσεις: ἡ πρώτη σχετίζεται με κάποιο ἐπεισόδιο που ἐγίνε στις Γερακιές, τό 1460, καί ἡ δεύτερη ὅταν ἐκχωρήθηκε ἡ περιοχή στον Μόρφου ντε Γκρινιέρ, τό 1474: «Καί ἀπ' ἐκεῖ ἐπήγαν εἰς τήν Μαραθάσαν τοῦ κούντη τε Ρουχάς, εἰς τες Γερακιές, καί ἐπιάσαν τόν

---

3. Σίμου Μενάρδου, «Τοπωνυμικόν τῆς Κύπρου», *Αθηνά* 8 (1906) 351 [= *Τοπωνυμικά καί Λαογραφικά Μελέται*, Λευκωσία 1970, σ. 29].

4. Σίμου Μενάρδου, «Περί τῶν τοπικῶν ἐπιθέτων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 5 (1928) 285 [= *Τοπωνυμικά καί Λαογραφικά Μελέται*, ὁ.π., σ. 169].

5. Ἀντροῦ Παυλίδη, *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Λευκωσία 21995, σ. 30.

6. Ἀ. Παυλίδη, *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, ὁ.π., σ. 32.

πρωτοπαπάν και έσφιζάν τον και επήραν το δικόν του»⁷, αναφέρει για την πρώτη περίπτωση, και «ορδινιάσαμεν τον διά βιζόρρε και εδώκαμεν του και το ψουμίν του, τες Μαραθάσες»⁸, για τη δεύτερη. Ο Φλώριος Βουστρώνιος αναφέρει επίσης την περιοχή της Μαραθάσας σε δύο περιπτώσεις: όταν περιγράφει μετάβαση αντιπροσώπων του βασιλιά Ιακώβου (1460 - 1473) «στις Μαραθάσες του κόμη» και δίωξη οπαδών της Καρλόττας το 1460, καθώς και όταν παραθέτει κατάλογο ευεργετηθέντων από τον Ιάκωβο και φέουδων που τους είχαν δοθεί μεταξύ των ετών 1460 και 1473⁹. Σημειώνει δε ότι είχαν παραχωρηθεί στον Ιωάννη Κιρκάσιο «τα αμπέλια στα Καλλιάνα και στις Μαραθάσες» και στον Πέτρο Ζερβά «εκατόν μέτρα κρασί από τις Μαραθάσες»¹⁰. Με το ίδιο όνομα η περιοχή συναντάται και σε αρκετά λυτά έγγραφα των χρόνων της Ενετοκρατίας (1489-1571), όπως το 1503, το 1510 και το 1515¹¹.

Εκτός από το όνομα Μαραθάσα, η περιοχή ονομάστηκε από τους λογίους και Μυριανθούσα, δηλαδή περιοχή με μύριους ανθούς, που, όμως, δεν επικράτησε. Δημιουργήθηκε δε το γυναικείο όνομα Μυριάνθη και τα επώνυμα Μυριάνθης, Μυριανθούσης, Μυριανθόπουλος και Μυριανθεύς, αντί του εκλαϊκευμένου Μαραθεύτης, τα οποία έφεραν συχνά επιφανείς κληρικοί της περιοχής. Αναφέρονται ενδεικτικά ο συγγραφέας της ακολουθίας του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή Ιερομόναχος Γεράσιμος Μυριανθεύς τον

---

7. Άντρου Παυλίδη, *Γεωργίου Βουστρωνίου Διήγησις Κρόνικας Κύπρου*, Λευκωσία 1989, σ. 48· Γιώργου Κεχαγιόγλου, *Τζώρτζης (Μ)Πουστρούς Διήγησις Κρόνικας Κύπρου*, Λευκωσία 1997, σ. 110.

8. Α. Παυλίδη, *Γεωργίου Βουστρωνίου Διήγησις Κρόνικας Κύπρου*, ό.π., σ. 104· Γ. Κεχαγιόγλου, *Τζώρτζης (Μ)Πουστρούς Διήγησις Κρόνικας Κύπρου*, ό.π., σ. 224.

9. Άντρου Παυλίδη - Άννας Ερκολάνι, *Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρώνιου*, Λευκωσία 1998, σ. 370.

10. Α. Παυλίδη - Α. Ερκολάνι, *Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρώνιου*, ό.π., σ. 386.

11. Αικατερίνης Αριστείδου, *Ανέκδοτα έγγραφα της Κυπριακής ιστορίας από το Αρχείο της Βενετίας*, τ. Α' (1474-1508), Λευκωσία 1990, σ. 268-272, τ. Β' (1509-1517), Λευκωσία 1994, σ. 89-90, 295-300, όπου δημοσιεύονται έγγραφα με ημερομηνίες 6.3.1503, 31.10.1510, 10.8.1515, αντιστοίχως.

17ο αιώνα¹², ο Μητροπολίτης Κιτίου (1776-1797) Μελέτιος Μυριανθεύς τον 18ο αιώνα¹³, ο αγωνιστής της Ελληνικής επανάστασης του 1821 και μετέπειτα Μητροπολίτης Λοκρίδος (1833-1852) της Εκκλησίας της Ελλάδος Αγαθάγγελος Μυριανθούσης¹⁴, ο Μητροπολίτης Κιτίου (1821-1837) Λεόντιος Μυριανθεύς¹⁵ και ο λόγιος Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθεύς (1838-1898)¹⁶ τον 19ο αιώνα, καθώς και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1947-1950) στα μέσα του 20ού αιώνα Μακάριος Μυριανθέας¹⁷. Το επίθετο Μαραθεύτης παρουσιάζεται επίσης από πολύ παλιά, όπως σε επιγραφή σε τοιχογραφία του καθολικού του Αγίου Νικολάου της Στέγης, που απεικονίζει τον Άγιο Ιωάννη τον Λαμπαδιστή, και χρονολογείται στον 15ο αιώνα, όπου ο Άγιος έχει την επωνυμία Μαραθεύτης: «Ο Ἅγιος Ἰωάννης ὁ

---

12. Ο Γεράσιμος υπογράφει την έκδοση της ακολουθίας με το όνομα «Γεράσιμος Ιερομόναχος, ο Χριστοφόρος ο Μυριανθεύς». Βλ. Ιερομόναχου Γερασίμου, *Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου πατρός ημών Ιωάννου του Λαμπαδιστού*, Ενετία 1667.

13. Για τον Μελέτιο Μυριανθέα βλ. Ιερομόναχου Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Λάρνακα 1992, σ. 155-177.

14. Για τον Αγαθάγγελο Μυριανθούση βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α΄, Λευκωσία 1997, σ. 51-78.

15. Για τον Λεόντιο Μυριανθέα βλ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 194-198.

16. Για τον Ιερώνυμο Μυριανθέα βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο λόγιος Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας (1838-1898)», *Πολίτης*, 17.11.1999.

17. Το επίθετο αυτό ο Μακάριος το έφερε από την εποχή που ήταν διάκονος. Ενδεικτικά αναφέρεται έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Κύπρου, του έτους 1908, όπου προσφωνείται ως «διάκονος Μυριανθεύς». Βλ. Νίκου Χριστοδούλου, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Λευκωσία 1999, σ. 558.

Λαμπαδιστός ὁ Μαραθεύτις»¹⁸. Το επίθετο αυτό φέρουν και κάτοικοι της περιοχής, τουλάχιστον από τον 16ο αιώνα, ὅπως ο Νικόλας Κυριάκου Μαραθεύτης ἀπὸ το ερειπωμένο σήμερα χωριό Τρουλλινός, ο οποίος αναφέρεται σε ενετικό δημογραφικό και φορολογικό ἔγγραφο για τα χωριά της Μαραθάσας, του ἔτους 1549¹⁹.

Τὴν ονομασία Μυριανθούσα για τὴν περιοχή συναντούμε ἤδη ἀπὸ τα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Για παράδειγμα, ο γραφέας του κώδικα Paris Gr. 1129, του ἔτους 1353, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού, ιερέας Μιχαήλ, ἀναφέρει ὅτι ἦταν «νομικός τῆς μυριανθούσης»²⁰. Μεταγενέστερος κάτοχος του κώδικα, ο Μιχαήλ Πρακανάς, χρησιμοποιεῖ, ὁμως, στα τέλη του 14ου αιώνα, τὸ ὄνομα Μαραθάσα και ἀναφέρει ὅτι ἦταν «καστελενε (δηλαδή καστελάνος) της μαραθάσας»²¹. Ἐνα αἰώνα ἀργότερα, το 1475, ο γραφέας του χειρογράφου 116 της Μονῆς της Παναγίας της Καμαριώτισσας στη Χάλκη, Πρωτόπαπας Γρηγόριος, ἀναφέρει ὡς τόπο καταγωγῆς του τὴν πόλη της «μυρίανοῦσης»²². Επίσης ο γραφέας του χειρογράφου υπ' αριθμὸν 11, του ἔτους 1569, της συλλογῆς της Ιεράς

---

18. Φωτογραφία της τοιχογραφίας αυτής χρησιμοποίησε ο Κώστας Μυριανθέας για να κοσμήσει ἐξώφυλλο βιβλίου του. Βλ. Κώστα Μυριανθέας, *Μελέται*, Λευκωσία 1991. Για τὴ χρονολόγηση και τὴν περιγραφή της βλ. Ἀνδρέου - Ιουδήθ Στυλιανού, «Ο ναός του Ἀγίου Νικολάου της Στέγης», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 10 (1946) 182-185. [*Σημείωση (2020)*: Νεότερες ἐρευνες υποστηρίζουν ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται σε μεταγενέστερη ἐποχή].

19. Brunehilde Imhaus, «Un document demographique et fiscal venetien concernant le casal du Marathasse (1549)», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984) 484.

20. Για τὸ χειρόγραφο αὐτὸ και τὸν γραφέα του βλ. Costas Constantinides - Robert Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*, Nicosia 1993, σ. 212-216.

21. C. Constantinides - R. Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*, ὄ.π., σ. 215.

22. Περιγραφή του χειρογράφου και ἀναφορά στον γραφέα του γίνεται ἐπίσης ἀπὸ τους C. Constantinides - R. Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*, ὄ.π., σ. 243-246.

Αρχιεπισκοπής Κύπρου Λεόντιος αναφέρει ως γενέτειρά του την «κώμη μαρανθέων», δηλαδή το χωριό Μάραθος²³.

Η ονομασία Μυριανθούσα συναντάται επίσης στην κτητορική επιγραφή του 1474 στην εκκλησία του Αρχαγγέλου στον Πεδουλά, στην οποία ο ζωγράφος Μηνάς αναφέρει ότι καταγόταν από την περιοχή: «ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΠΡΟΣΤΡΕΧΟΝΤΕΣ ΝΕΩ ΤΟ ΤΙΔΕ ΜΕΜΝΗΣΘΑΙ ΚΑΜΟΥ ΤΟΥ ΤΑΠ[ΕΙΝΟΥ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΥ .....] ΜΗΝΑ ΤΗΝ ΚΛΙΣΙΝ ΕΧΩΝΤΙ ΕΚ ΤΗΣ ΜΥΡΙΑΝΘΟΥΣΗΣ»²⁴. Την ίδια ονομασία χρησιμοποιεί και ο Φλώριος Βουστρώνιος, τον 16ο αιώνα, όταν αναφέρεται στην πόλη των Σόλων, η οποία, όπως σημειώνει, στην αρχαιότητα ήταν γνωστή με το όνομα Αίπεια και βρισκόταν «στην τοποθεσία με το όνομα Μυριανθούσα, τοποθεσία ασφαλή αλλά δύσκολα προσιτή»²⁵. Είναι αξιοσημείωτο πάντως ότι ο Φλώριος Βουστρώνιος χρησιμοποιεί στο κείμενό του, όπως έχει αναφερθεί, και την ονομασία Μαραθάσα. Σύμφωνα με όσα γράφει ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ στο οδοιπορικό του, το 1735, οι λόγιοι αποκαλούσαν την περιοχή Μυριανθούσα, ενώ ο λαός προτιμούσε τον τύπο Μαραθάσα: «Το μέρος ονομάζεται στην ελληνική λογία γλώσσα Μυριανθούσα και στην απλή λαϊκή ελληνική Μαραθάσα, δηλαδή πολύχρωμη, λόγω της ομορφιάς των πολλών πυκνών δασών και της ποικίλης βλάστησης, των θάμνων και των λουλουδιών»²⁶.

Με το όνομα Μυριανθούσα συναντάται η περιοχή και σε άλλα κείμενα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, όπως στην ιστορία της Μονής Κύκκου, που εξέδωσε ο διευθυντής της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας και μετέπειτα Πατριάρχης Ιεροσολύμων Εφραίμ ο Αθηναίος,

---

23. Για το χειρόγραφο υπ' αριθμόν 11 της συλλογής της Αρχιεπισκοπής Κύπρου και τον γραφέα του Λεόντιο βλ. C. Constantinides - R. Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*, ό.π., σ. 356-358.

24. Ανδρέα - Ιουδήθ Στυλιανού, «Η βυζαντινή τέχνη κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1191-1570)», στον τόμο: Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' (επιμ. Θεοδώρου Παπαδοπούλλου), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον. Ενετοκρατία*, τ. Ε', Λευκωσία 1996, σ. 1325.

25. Α. Παυλίδη - Α. Ερκολάνι, *Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρώνιου*, ό.π., σ. 14.

26. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Β', Λευκωσία 1994, σ. 694.

το 1751. Σύμφωνα με τον Εφραίμ, η βασίλισσα του νησιού Ελεωνόρα ζήτησε από τον σύζυγό της, βασιλιά Πέτρο (1359-1369), να ανοικοδομήσει η ίδια τη μονή, που είχε καταστραφεί από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1365, επειδή βρισκόταν στην περιοχή, η οποία ήταν ιδιοκτησία της: «Ἄλλ' ἢ τούτου σύζυγος, διά τό εἶναι τήν Μονήν ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Μυριανθούσης, ἥτις ἦτο προῖκα αὐτῆς, ἐζήτησε δι' ἰδίων ἀναλωμάτων ἀνοικοδομηῆσαι τήν Μονήν...»²⁷. Ο δε Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, στο βιβλίο του για την ιστορία της Κύπρου, που εξέδωσε το 1788 στη Βενετία, χρησιμοποιεί και τους δύο τύπους, Μαραθάσα και Μυριανθούσα²⁸. Ένας άλλος γνωστός Κύπριος συγγραφέας των χρόνων της Τουρκοκρατίας, ο Νεόφυτος Ροδινός, στο βιβλίο του για τους αγίους και τους ήρωες της Κύπρου, που εξέδωσε στη Ρώμη, το 1659, προτιμά τον τύπο Μαραθάσα²⁹. Είναι βέβαιο ότι μία συστηματικότερη έρευνα σε χειρόγραφα της Λατινοκρατίας και της Τουρκοκρατίας, καθώς και στις επιγραφές των ναών και των εικόνων της περιοχής, θα αποκαλύψει πολύ περισσότερα στοιχεία για το θέμα.

---

27. Εφραίμ Αθηναίου, *Η περιγραφή της Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής του Κύκκου*, Ενετία 1751, σ. 51.

28. Τον τύπο Μυριανθούσα χρησιμοποιεί όταν αναφέρεται στον τόπο καταγωγής του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1767-1810) και του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή: «... ὁ νῦν ἀξιοπρεπῶς τόν ἀγιώτατον θρόνον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου κατέχων καί διοικῶν, μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος, ἡμέτερος γέροντας καί δεσπότης κύριος Χρῦσανθος, υἱός οἰκονόμου ἱερέως Μιχαήλ, ἐκ Τριῶν Ἐλαιῶν κώμης τῆς Μυριανθούσης», και «Ἰωάννης ὁ Λαμπαδιστής, ἀπό τήν κώμην Καλοπαναγιώτην τῆς Μυριανθούσης, ὄσιος...». Βλ. Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ἱστορία Χρονολογική τῆς Νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788, σ. 348 και 350 αντιστοίχως. Τον δε τύπο Μαραθάσα χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει την περιοχή στην οποία παράγονταν σάκκοι και δισάκκια: «Ἀπό τά μαλλία γίνονται σάκκοι καί δισάκκια μέ χρώματα, ὅσον διά τούς ἐντοπίους χρήσιμα, εἰς Μαραθάσαν ἐξαίρετα διά τήν καβάλλαν...». Βλ. *Ο.π.*, σ. 367.

29. Αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Άγιο Ιωάννη τον Λαμπαδιστή, ότι ήταν «ἀπό τά χωρία τῆς Μαραθάσας, ὁποῦ εἶναι ἐπάνω εἰς τά βουνά τοῦ νησιοῦ». Βλ. Νεόφυτου Ροδινού, *Περί των ηρώων, στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων, οπού ευγήκασιν από το νησί της Κύπρου*, Ρώμη 1659, σ. 95.

Πρώτοι οικισμοί

Σύμφωνα με την παράδοση, η περιοχή κατοικήθηκε κατά τη βυζαντινή περίοδο, όταν, λόγω των αραβικών επιδρομών, οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τα παράλια και αναζήτησαν ασφαλέστερους χώρους στο εσωτερικό του νησιού. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες, είναι πολύ πιθανόν την περίοδο αυτή αρκετοί κάτοικοι της Κύπρου να προτίμησαν να εγκατασταθούν στα κακοτράχαλα και αφιλόξενα βουνά του Τροόδους, όπου τα πυκνά δάση και οι ψηλές βουνοκορφές, που το ύψος τους στην περιοχή της Μαραθάσας ξεπερνά τα 1000 μέτρα και κάποιες φορές φθάνει μέχρι τα 1700, αποτελούσαν φυσική κάλυψη και πρόσφεραν μοναδική προστασία. Πιθανότατα, η ίδρυση μερικών, τουλάχιστον, χωριών της περιοχής να συνδέεται και με τα μοναστήρια, που δημιουργήθηκαν στην οροσειρά του Τροόδους κατά τα βυζαντινά χρόνια. Από σχετική παράδοση είναι γνωστό ότι το χωριό Τσακίστρα δημιουργήθηκε, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, από άτομα που εργάζονταν στο Μετόχιο, που είχε η Μονή Κύκκου στην περιοχή³⁰. Ίσως κάτι παρόμοιο να έγινε και με άλλα χωριά της Μαραθάσας κατά τη Βυζαντινή περίοδο ή κατά τα χρόνια της Λατινοκρατίας. Η απουσία, όμως, οποιωνδήποτε γραπτών στοιχείων καθιστά ανέφικτη την ιστορική τεκμηρίωση των ανωτέρω.

Οι πρώτες αναφορές στην ύπαρξη πολλών χωριών στην περιοχή, από ότι έχουμε υπόψη μας, ανάγονται στα χρόνια της Ενετοκρατίας (1489-1571). Σύμφωνα με έγγραφο, που δημοσίευσε ο Γάλλος μεσαιωνολόγος Λουί ντε Μας Λατρί (Louis de Mas Latrie) και το οποίο χρονολόγησε στα τέλη του 15ου αιώνα, η Μαραθάσα είχε διαχωριστεί διοικητικά την περίοδο αυτή στη Βασιλική Μαραθάσα (Marath Real) και στη Μαραθάσα του κόμη της Έδεσσας (Marath du comte de Edess). Στη μεν πρώτη ανήκαν τα χωριά Μαραθάσα, Μάραθος, Τρουλλινός, Αρονιού, Αγρός του Κατάνη, Έσσω Αγρός, Ξερολαξιά, Πάνω Καμάτης, Μυλικούρι, Φλάσσου, Πάνω Κουτραφάς, Πέτρα, Άγιος Γεώργιος, Τρεις Ελιές, Πάνω Πλατύς, Κάτω Πλατύς, Αγνή, Πύργος, Μόσφιλος, Κάτω Μύλος, Γαλάτα, Καλλέργης, Κατύδατα και Νικητάρι, ενώ στη δεύτερη τα χωριά Μαραθάσα, Ροδιά, Ανεμοκλείδου, Ακολιού, Μηλιά, Θεοδωράκης, Πλατάνι, Λεμίθου, Πάνω Καμινάρια, Μηλάρι, Ευρύχου, Άγιος Ανδρόνικος, Κατήφορος, Λιμιά, Γερακιές, Κατσιπούμπουρος, Παναγιώτης, Κριτσιά, Τσελιά, Μουτουλλάς, Πεδουλάς, Αγρός, Κάτω Καμινάρια, Άγιος Δημήτριος, Γαληνή, Τεμπριά, Κοράκου και

---

30. Νέαρχου Κληρίδη, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία 1961, σ. 240-241.

Ξενούρι³¹. Νεότερες έρευνες έδειξαν ότι το χειρόγραφο αυτό μπορεί να χρονολογηθεί μεταξύ των ετών 1510 και 1523, με σχεδόν βέβαιο το 1523³², οπότε τοποθετείται και η πρώτη ιστορική μαρτυρία για παρουσία μεγάλου αριθμού χωριών στην περιοχή.

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη των ονομάτων των χωριών, σε κάθε μία από τις δύο περιοχές περιλαμβανόταν και ένα χωριό με το όνομα Μαραθάσα, τα οποία επίσης

---

31. Louis de Mas Latrie, *Histoire de l' Ile de Chypre sous le regne des Princes de la maison de Lusignan*, v. III, Paris 1855, σ. 505-506. Για τη χρονολόγηση του εγγράφου βλ. *Ο.π.*, σ. 493. Τον κατάλογο των ονομάτων των χωριών της Μαραθάσας δημοσίευσε και ο Νεοκλής Κυριαζής από χειρόγραφο που σωζόταν στην Κύπρο, αντίγραφο, πιθανότατα, του πρωτοτύπου. Παρατηρούνται, όμως, μερικές διαφορές στα ονόματα ορισμένων χωριών, όπως Cunicha αντί Ευρύχου (Enrichu γράφει ο Μας Λατρι), Tennuri αντί Ξενούρι, Άχνη αντί Αγνή και άλλα, που οφείλονται σε παραναγνώσεις. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Κύπρος - Λουζινιανοί», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 36-37. Σύμφωνα με μία άποψη, ο διαχωρισμός της Μαραθάσας σε δύο περιοχές υπήρχε από την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1191-1489), οπότε πιθανότατα το 1468-1469, ενοποιήθηκε σε μία διοικητική περιφέρεια από τον βασιλιά Ιάκωβο. Η άποψη αυτή, όμως, χρήζει περαιτέρω έρευνας. Βλ. Jean Richard, *Le Livre des Remembrances de la Secrete du Royaume de Chypre (1468-1469)*, Nicosie 1983, σ. 166, σημ. 96.2. Επίσης βλ. B. Imhaus, «Un document demographique», *ό.π.*, σ. 515.

32. Ο Hill αρχικά προσδιόρισε τη χρονολογία του εγγράφου μεταξύ των ετών 1510 και 1521, ενώ αργότερα ο Grivaud το χρονολόγησε στο έτος 1521, η δε Αριστείδου κατέδειξε ότι το έτος 1523 είναι το πλέον πιθανόν για τη συγγραφή του. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus. The Frankish Period 1432-1571*, v. III, Cambridge 1972, σ. 765-766· Gilles Grivaud, «Villages desertes a Chypre (fin xii^e - fin xix^e siecle)», *Μελέται και Υπομνήματα* 3 (1998) 70-71· Αι. Αριστείδου, *Ανέκδοτα έγγραφα της Κυπριακής ιστορίας από το Αρχείο της Βενετίας, τ. Α' (1474-1508)*, *ό.π.*, σ. xvi-xvii· Της ίδιας, *Ανέκδοτα έγγραφα της κυπριακής ιστορίας από το κρατικό αρχείο της Βενετίας, τ. Γ' (1518-1529)*, Λευκωσία 1999, σ. 273-291.

αναφέρονται σε χάρτη του 16ου αιώνα³³. Ένα δε από αυτά σημειώνεται σε οθωμανικό έγγραφο του έτους 1725, που φυλάσσεται στο αρχείο της Μονής Κύκκου, όπου αναφέρεται ότι ο τότε ηγούμενος της Μονής Μελέτιος καταγόταν από το χωριό Μαραθάσα του Καζά Λεύκας³⁴. Επίσης, κάποια από τα χωριά που περιλαμβάνονταν στα δύο φέουδα σήμερα δεν ανήκουν στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Μαραθάσας, ενώ τα ονόματα μερικών άλλων διασώζονται μόνο ως τοποθεσίες στην περιοχή. Η εγκατάλειψη και ερήμωσή τους οφείλεται στις μεγάλες ιστορικές περιπέτειες του τόπου, στις καταστροφές που προκαλούσαν διάφοροι επιδρομείς των χρόνων της Λατινοκρατίας και της Τουρκοκρατίας, καθώς και στις ασθένειες και τις επιδημίες που στα παλαιότερα χρόνια αφάνιζαν ολόκληρα χωριά και αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό του νησιού³⁵. Για παράδειγμα, τοπικές παραδόσεις, που διασώζονται μέχρι τις μέρες μας, αναφέρονται σε μερικές τέτοιες περιπτώσεις καταστροφής χωριών της περιοχής, όπως των ονομαστών Τρουλλινού και Μαράθου, που βρίσκονταν κοντά στα χωριά Καλοπαναγιώτης και Μουτουλλάς, η οποία συνέβηκε μερικά χρόνια μετά την κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς, το 1570-1571³⁶. Στίχοι δημοτικών τραγουδιών, που βεβαιώνουν πως σφαγιάστηκαν στα χωριά αυτά όλοι οι άρρενες κάτοικοί τους, υπάρχουν

---

33. Α. Stylianiou - J. Stylianiou, *The History of the Cartography of Cyprus*, ό.π., σ. 19-20, που παραπέμπουν στον χάρτη του Matheo Pagano του έτους 1538, σκίτσο του οποίου είναι ενσωματωμένο μεταξύ των σελίδων 24 και 25 του βιβλίου (χωριά υπ' αριθμόν Β 2/4 και Β 3/6). Ο χάρτης απεικονίζεται στη σελίδα 195.

34. Ιωάννη Θεοχαρίδη, *Οθωμανικά Έγγραφα 1572-1839*, τ. Β', Λευκωσία 1993, σ. 553.

35. Ενδεικτικά αναφέρουμε το ακόλουθο σημείωμα σε ευαγγέλιο έκδοσης του έτους 1581, που υπήρχε στον ναό του Αγίου Θεοδώρου της Λεμίθου: «Εἰς τοὺς 1692 ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον μεγάλη ἀκρίβεια καὶ εἰς τοὺς 1693 ἦλθεν μέγαν θανατικόν καὶ ἐξαλίφτησαν πολλὰ χωρία». Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Ναογραφία Μαραθάσας. Χωρίον Λεμίθου», *Κυπριακά Χρονικά* 11 (1935) 85.

36. Περισσότερα για τις παραδόσεις αυτές βλ. Πολυξένης Λοϊζιάδος, «Ο Μάραθος και ο Τρουλλινός και το γυναικομάζωμα κατά το 21 εν Κύπρω», *Παλλάδιο* 1 (1926) 27-29· Νεοκλή Κυριαζή, «Παραδόσεις περί Τρουλλινού και Μαράθου», *Κυπριακά Χρονικά* 11 (1935) 133-142. Οι παραδόσεις αυτές ενέπνευσαν τον Αχιλλέα Αιμίλιο, ο οποίος έγραψε το διήγημα «Ο Τρουλλινός». Βλ. Αχιλλέα Αιμίλιου, *Παλιά Κύπρος*, Αθήνα 1933, σ. 147-153.

ακόμη και σήμερα στη μνήμη των γερόντων κατοίκων της Μαραθάσας: «Στον Μάραθον τζαι Τρουλλινόν / εβρέθησαν εναν πουρνόν / σιήλλιες γεναιίτζες σιήρες»³⁷. Άλλη παράδοση αναφέρεται στην καταστροφή, κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, των επτά χωριών της περιοχής του ποταμού Πλατύ από «Καράμανους», οι οποίοι εξορμούσαν από τα παράλια της Μικράς Ασίας και λεηλατούσαν τα χωριά της κυπριακής υπαίθρου³⁸. Ως γνωστόν, όμως, με την ονομασία «Καράμανοι» ο λαός αποκαλούσε και τους άντρες των τουρκικών στρατιωτικών σωμάτων, που για διάφορους λόγους στέλλονταν κατά καιρούς στην Κύπρο. Τις περισσότερες φορές, τα στρατιωτικά αυτά σώματα επιδίδονταν σε λεηλασίες και διώξεις σε βάρος του χριστιανικού πληθυσμού και δεν αποκλείεται η καταστροφή των χωριών της Μαραθάσας να συνδέεται με τα στρατεύματα αυτά³⁹. Τοπικές παραδόσεις τοποθετούν στην ίδια περίοδο και την καταστροφή άλλων πέντε οικισμών της Μαραθάσας, των Αγρού, Έξω Αγρού ή Έξαγρου, Λιβαδιού, Αγίου Μάμα και Αγίου Γεωργίου Καπουράλλη και βρίσκονταν οι μεν τρεις στην περιοχή του χωριού Λεμίθου, οι δε άλλοι δύο κοντά στο χωριό Άγιος Δημήτριος⁴⁰.

Σύμφωνα με το έγγραφο που εξέδωσε ο προαναφερθείς Λουί ντε Μας Λατρί, από τα δεκατέσσερα χωριά της σημερινής Μαραθάσας περιλαμβάνονται σε αυτά που ανήκαν στις δύο Μαραθάσες των χρόνων της Ενετοκρατίας μόνο εννέα, τα Μυλικούρι, Τρεις Ελιές, Λεμίθου, Καμινάρια (Πάνω και Κάτω Καμινάρια), Γερακιές, Καλοπαναγιώτης, που καταγράφεται ως Παναγιώτης, Μουτουλλάς, Πεδουλάς και Άγιος Δημήτριος. Τρία άλλα, ο Κάμπος, ο Πρόδρομος και ο Παλαιόμυλος, ανάγουν την ίδρυσή τους τουλάχιστον στα χρόνια της Ενετοκρατίας, αφού αναφέρονται στο προαναφερθέν ενετικό δημογραφικό και

---

37. Κώστα Προυσή, «Τα ιστορικά κυπριακά τραγούδια», *Κυπριακαί Σπουδαί* 7 (1943) 30-31.

38. Για τους θρύλους τους σχετικούς με τα χωριά της περιοχής του Πλατύ βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 199-202.

39. Μια τέτοια περίπτωση αναφέρεται το 1764, όταν αφίχθηκαν στο νησί τουρκικά στρατεύματα για να καταστείλουν την εξέγερση του φρούραρχου της Κερύνειας Χαλήλη. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Χρονικό του Ιωακείμ Παλλουριωτίσης» *Πολιτιστική Κύπρος* 11 (1997) 33.

40. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 200.

φορολογικό έγγραφο για τα χωριά της Μαραθάσας, του έτους 1549⁴¹, ενώ ο Πρόδρομος σημειώνεται και σε χάρτη του 16ου αιώνα, αυτόν του Abraham Ortelius, του έτους 1573⁴². Τόσο, όμως, το χωριό Παλαιόμυλος⁴³, όσο και το χωριό Άγιος Δημήτριος⁴⁴ εγκαταλείφθηκαν στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας και κατοικήθηκαν ξανά τον 17ο - 18ο αιώνα το πρώτο και στις αρχές του 19ου αιώνα το δεύτερο. Τα υπόλοιπα δύο χωριά, δηλαδή ο Οίκος και η Τσακίστρα, δημιουργήθηκαν, πιθανότατα, τον 17ο - 18ο αιώνα, ύστερα από την κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα χωριά της Μαραθάσας υπήχθησαν στο κατηλλίκι της Λεύκας και, μαζί με μερικά χωριά των περιοχών Σολιάς, Πιτσιλλιάς και Τηλλυρίας, αποτέλεσαν μια ενιαία διοικητική μονάδα. Για παράδειγμα στο κατάστιχο φορολογουμένων του 1830, που φυλάσσεται στο αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, αναφέρεται ότι στο κατηλλίκι αυτό ανήκαν τα χωριά Λεύκα, Γερακιές, Καλοπαναγιώτης, Μουτουλλάς, Πεδουλάς, Πρόδρομος, Παλαιόμυλος, Λεμίθου, Τρεις Ελιές, Καμινάρια, Μυλικούρι, Κάμπος και Τσακίστρα (παρουσιάζονται ως ένας ενιαίος οικισμός), Γαληνή, Λουτρός, Αγία Μαρίνα

---

41. Βλ. B. Imhaus, «Un document demographique», *ό.π.*, σ. 385 (για τον Παλαιόμυλο), σ. 427, 437 (για τον Κάμπο), σ. 464, 484 (για τον Πρόδρομο). [Σημείωση (2020): Στη δημοσίευση του 2002 είχαμε περιλάβει και το χωριό Κάμπος σε αυτά που ιδρύθηκαν στον 17ο-18ο αιώνα].

42. Όπως έχει αναφερθεί, ο χάρτης αυτός ανατυπώθηκε σε μεγάλο μέγεθος και επικολλήθηκε στο οπισθόφυλλο της έκδοσης των A. Stylianou - J. Stylianou, *The History of the Cartography of Cyprus*, *ό.π.*.

43. Η επανίδρυση του χωριού Παλαιόμυλος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας αναφέρεται από την τοπική παράδοση. Δεν αποκλείεται, όμως, το χωριό να μην είχε εγκαταλειφθεί, αλλά να είχε αποσιλωθεί πληθυσμιακά σε μεγάλο βαθμό και να είχαν απομείνει σε αυτό πολύ λίγοι κάτοικοι. Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή πληθυσμού που έγινε στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, στο χωριό κατοικούσαν, το 1881, μόλις ενενήντα εννέα κάτοικοι. Για τον Παλαιόμυλο και τις παραδόσεις του βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, *ό.π.*, σ. 149-152.

44. Για την ίδρυση του Αγίου Δημητρίου βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, *ό.π.*, σ. 67-70.

και Πύργος (ένας οικισμός), Αμπελικού, Άγιος Νικόλαος, Άγιος Γεώργιος, Κατύδατα, Λινού, Φλάσου, Άγιος Επιφάνιος, Αγρολάδου, Κοράκου, Ευρύχου, Τεμπριά, Καλλιάνα, Σινά Όρος, Γαλάτα, Κυπερούντα, Χανδριά, Κούρδαλι και Σπήλια (ένας οικισμός), Κακοπετριά, Καλό Χωριό και Άγιος Δημήτριος⁴⁵. Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη του καταστίχου, στο κατηλλίκι της Λεύκας περιλαμβάνονταν τα δεκατρία από τα δεκατέσσερα χωριά της Μαραθάσας, με εξαίρεση τον Οίκο που δεν αναφέρεται καθόλου, ίσως γιατί θεωρήθηκε τμήμα του γειτονικού Καλοπαναγιώτη. Το 1864, όμως, σε άλλο κατάστιχο, που παρουσιάζει τους ονομαστικούς καταλόγους των κατοίκων μερικών χωριών της Κύπρου, και το οποίο επίσης φυλάσσεται στο αρχείο της Αρχιεπισκοπής, αναγράφονται και τα δεκατέσσερα χωριά με τον Οίκο να παρουσιάζεται αυτόνομα⁴⁶. Στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας η διοικητική διαίρεση της Κύπρου οργανώθηκε σε έξι επαρχίες, που αναδιαρθρώθηκαν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οπότε η περιοχή της Μαραθάσας πήρε τη σημερινή της μορφή με την ένταξη οκτώ χωριών της στην επαρχία Λευκωσίας και των υπόλοιπων έξι στην επαρχία Λεμεσού⁴⁷.

Τα μοναστήρια της περιοχής

Άμεσα συνδεδεμένα με την ιστορία των χωριών της Μαραθάσας είναι επτά μοναστήρια που βρίσκονται εντός των γεωγραφικών ορίων της, όπως έχουν διαμορφωθεί στις

---

45. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο V (1830)*, σ. 83-96. Το κατάστιχο αυτό αρχικά χρονολογήθηκε στο έτος 1820, αλλά αργότερα υποστηρίχθηκε ότι είναι μεταγενέστερο, πιθανόν του έτους 1830. Βλ. Χριστοφή Οικονομίδα, «Η εξέλιξη του ελληνικού και τουρκικού πληθυσμού επί Τουρκοκρατίας», *Κυπριακά Χρονικά* 53 (1966) 127. Στο Κατάστιχο VI του έτους 1825 τα χωριά Άγιος Δημήτριος και Τσακίστρα απουσιάζουν, ενώ, όπως έχει αναφερθεί, περιλαμβάνονται στο Κατάστιχο V του έτους 1830. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο VI (1825)*, σ. 131-143. Επίσης βλ. Theodore Papadopoulos, *Social and Historical data on population*, Nicosia 1965, σ. 123.

46. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο XLIX (1864)*, σ. 99-101, όπου αναγράφονται τα ονόματα των αρρένων κατοίκων του χωριού.

47. Λουκή Λουκαΐδη, «Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Κύπρο», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 67.

μέρες μας, ή πολύ κοντά σε αυτά. Πρόκειται για πέντε μοναστήρια, που είναι αφιερωμένα στην Παναγία, αυτά του Κύκκου, της Τροοδίτισσας, της Αγίας Αγρίας ή Αρκάς, της Τρικουκκιάς και των Ελίκων, καθώς και δύο που είναι αφιερωμένα στον τοπικό Άγιο Ιωάννη τον Λαμπαδιστή και στους Αγίους Αναργύρους. Από τα μοναστήρια της περιοχής, δύο, αυτά του Κύκκου και της Τροοδίτισσας, έχουν να επιδείξουν συνεχή λειτουργία από τα χρόνια της ίδρυσής τους μέχρι τις μέρες μας. Άλλο ένα, αυτό της Τρικουκκιάς, το οποίο είχε εγκαταλειφθεί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, επαναλειτούργησε από αδελφότητα μοναζουσών, το 1997. Τα υπόλοιπα τέσσερα εγκαταλείφθηκαν επίσης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, και δύο από αυτά, της Παναγίας της Αγρίας και της Παναγίας των Ελίκων, έχουν καταπέσει εδώ και πολλά χρόνια σε ερείπια.

Το μοναστήρι της Παναγίας του Κύκκου είναι Σταυροπηγιακό και αυτοδιοικείται, μέσα στα πλαίσια του συνόλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Δύο άλλα, αυτά της Τροοδίτισσας και των Αγίων Αναργύρων, υπάγονται στην Ιερά Μητρόπολη Πάφου, ενώ τα υπόλοιπα ανήκαν, μέχρι το 1973, στην Ιερά Μητρόπολη Κυρηνείας. Μετά την ίδρυση, όμως, της Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου εντάχθηκαν στη μητροπολιτική της περιφέρεια, στην οποία και ανήκουν σήμερα, εκτός από το μοναστήρι της Παναγίας της Τρικουκκιάς, που, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, υπήχθη στη δικαιοδοσία της Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

Στα μοναστήρια της περιοχής διαφυλάχθηκε στα δύσκολα χρόνια της ξένης κατοχής - Λατινοκρατία, Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία - η ιστορική μνήμη του λαού και οι εθνικές και εκκλησιαστικές του παραδόσεις. Συνέβαλαν δε ώστε μέσα από τα μυστήρια της Εκκλησίας, και ειδικά αυτό της εξομολόγησης, που συντελούνταν στους χώρους τους, να καθοδηγείται η λαϊκή συνείδηση και να ενδυναμώνονται οι αντιστάσεις των κατοίκων ενάντια στις πολλές ξένες επιρροές, που υφίσταντο. Επιτέλεσαν, όμως, και ένα άλλο εξίσου σημαντικό ρόλο, αφού διαφύλαξαν τις θαυματουργές εικόνες και αποτέλεσαν τα πνευματικά καταφύγια των πιστών.

Το σημαντικότερο από τα μοναστήρια αυτά, η Ιερά Μονή Κύκκου⁴⁸, έχει, ως γνωστό, πανορθόδοξη ακτινοβολία, η οποία απορρέει από τον σεβασμό και την αγάπη των Ορθοδόξων προς τη θαυματουργό εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας, μία από τις τρεις εικόνες, που, κατά παράδοση, ζωγράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Ιδρύθηκε, από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό στα τέλη του 11ου αιώνα και υπήρξε στα εννιακόσια χρόνια ζωής του κέντρο ελληνικών γραμμάτων και προπύργιο εθνικών και πνευματικών αγώνων. Η αδελφότητά του διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα ιστορικά δρώμενα του τόπου και αγωνίστηκε σε καιρούς χαλεπούς, όπως κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, για τη διαφύλαξη της θρησκευτικής ταυτότητας των Χριστιανών κατοίκων, που την εποχή αυτή ταυτιζόταν με την εθνική τους υπόσταση. Πολλοί από τους μοναχούς του ανήλθαν σε αρχιερατικούς θρόνους στην Κύπρο και στο εξωτερικό και πρόσφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στην Εκκλησία και την πατρίδα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο μοναστήρι του Κύκκου λειτούργησε Ελληνική Σχολή τουλάχιστον από τα μέσα του 18ου αιώνα, η μοναδική στην περιοχή και μία από τις ελάχιστες που υπήρχαν τότε στο νησί⁴⁹. Πολλοί από τους αποφοίτους της Σχολής αυτής υπηρέτησαν ως ιεροδιδάσκαλοι σε διάφορα χωριά του νησιού, όπου μεταλαμπάδευσαν τα ελληνικά γράμματα. Στο ίδιο μοναστήρι λειτούργησε επίσης, από τα χρόνια της Λατινοκρατίας, εργαστήριο αντιγραφής χειρογράφων, αρκετά από τα οποία έχουν επισημανθεί τα τελευταία χρόνια σε βιβλιοθήκες της Κύπρου και του εξωτερικού. Τα περισσότερα είναι μουσικού περιεχομένου, μοναδική απόδειξη της μεγάλης συμβολής του στη διαφύλαξη της βυζαντινής

---

48. Τα τελευταία χρόνια το Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου έχει εκδώσει μεγάλο αριθμό βιβλίων, που αναφέρονται σε πολλές, μέχρι τώρα άγνωστες, πτυχές της ιστορίας του μοναστηριού της Παναγίας του Κύκκου. Για μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας του βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 171-179. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, *Εγκόλπιον Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία 1995.

49. Για την ιστορία της Ελληνικής Σχολής Κύκκου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, Λευκωσία 1999, σ. 25-28.

μουσικής παράδοσης και της ευρύτερης διάδοσής της⁵⁰. Η πολυδιάστατη αυτή δραστηριότητα των Κυκκωτών μοναχών συνέτεινε στη δημιουργία στενών δεσμών με τους κατοίκους των χωριών της περιοχής, που είχε ευεργετικές επιδράσεις σε πολλούς τομείς της εθνικής, πνευματικής και κοινωνικής τους ζωής.

Πλούσιο σε ιστορία είναι και το μοναστήρι της Παναγίας της Τροοδίτισσας, που, σύμφωνα με την παράδοση, ανάγει την ίδρυσή του στα χρόνια της εικονομαχίας⁵¹. Η παλαιότερη αναφορά, όμως, σε αυτό είναι του έτους 1541 και βρίσκεται σε απόγραφο κώδικα, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού. Η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας της Τροοδίτισσας έχει παγκύπρια φήμη και θεωρείται ότι ανήκει στον κύκλο των εβδομήκοντα, που ζωγράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και της Αγγλοκρατίας, στο μοναστήρι αυτό λειτούργησε σχολείο, στο οποίο διδάσκονταν τα ελληνικά γράμματα, τόσο οι νεαροί δόκιμοι, όσο και παιδιά από τα γειτονικά χωριά. Στο πρακτικό του διορισμού του διδασκάλου ιερομονάχου Επιφανίου, ημερομηνίας 28 Ιουλίου 1888, αναφέρονται τα ακόλουθα, που είναι ενδεικτικά της μεγάλης σημασίας που απέδιδαν οι Κύπριοι μοναχοί της εποχής στη λειτουργία σχολείων: «Οί ύπογεγραμμένοι Μοναχοί Πατέρες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τροοδιτίσσης, ἀποτελοῦντες τὴν σύνοδον αὐτῆς, λαβόντες ὑπ' ὄψει ὅτι πολλοί ἐξ ἡμῶν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης, καί ὅτι ἡ σύστασις Σχολῆς

---

50. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη συμβολή της Μονῆς Κύκκου στη συντήρηση της βυζαντινῆς παράδοσης αποτελεί το κυκκώτικο ψαλτήρι του ἔτους 1472, που φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Βλ. Ανδρέα Γιακόβλεβιτς, «Το κυκκώτικο ψαλτήρι του ἔτους 1472 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου* 2 (1993) 187-218.

51. Για τὴν ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παναγίας τῆς Τροοδίτισσας βλ. Ἰωάννου Τσικνόπουλλου, *Ἡ Ἱερά Μονή τῆς Τροοδιτίσσης*, Λευκωσία 1954. Για μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας τοῦ βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά καὶ Μοναστήρια τῆς Νότιας Μαραθάσας*, ὁ.π., σ. 180-185.

δύναται ν' αποβῆ χρήσιμος καί εἰς τούς πέριξ κατοίκους, ἐκ συμφώνου πάντες διορίζομεν διδάσκαλον τῆς Μονῆς τόν Πανοσιώτατον Ἱερομόναχον Ἐπιφάνιον»⁵².

Άμεσα συνδεδεμένο με το μοναστήρι της Τροοδίτισσας και ενωμένο μαζί του ήταν το γειτονικό μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων, όπως αναφέρει η παλαιότερη γνωστή μαρτυρία για τη λειτουργία του, που προέρχεται από σημείωμα σε κώδικα που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού και ανάγεται στον 17ο αιώνα⁵³. Σύμφωνα με τον Ρώσο μοναχό Βασίλειο Μπάρσκυ, ο οποίος το επισκέφθηκε το 1735, τόσο η Τροοδίτισσα, όσο και το μοναστήρι του Αγίου Φιλίππου, που βρίσκεται κοντά στο χωριό Όμοδος, ήταν μετόχια των Αγίων Αναργύρων. Στα μοναστηριακά κτίριά του λειτούργησε, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ελληνικό σχολείο, στο οποίο διδάσκονταν τα λεγόμενα «κοινά γράμματα» οι μαθητές παρακείμενων χωριών. Το μοναστήρι διαλύθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα.

Άλλο μοναστήρι της περιοχής, το οποίο ήταν ευρέως γνωστό για τη θαυματουργή εικόνα του στα παλαιότερα χρόνια, είναι η Παναγία η Τρικουκιά⁵⁴. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Στέφανος Λουζινιάν, στο βιβλίο του για την ιστορία και τη γεωγραφία της Κύπρου, που εξέδωσε το 1573 στην Μπολόνια της Ιταλίας, η εικόνα της Παναγίας της Τρικουκιώτισσας λιτανευόταν σε περιπτώσεις ανομβρίας, κατά τη διάρκεια της Λατινοκρατίας, στα χωριά και τις πόλεις του νησιού⁵⁵. Σταδιακά, όμως, η τιμή που απέδιδε ο λαός στην Παναγία την Τρικουκιώτισσα άρχισε να μειώνεται, με βαθμιαία αύξηση της αγάπης του λαού προς την Παναγία του Κύκκου, με αποτέλεσμα, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, να λιτανεύεται παγκύπρια μόνο η τελευταία. Σήμερα, δυστυχώς, δεν έχουμε καμιά πληροφορία για την τύχη της περίφημης εικόνας της Παναγίας της Τρικουκιώτισσας, η οποία, σύμφωνα με την παράδοση, όπως και η εικόνα της Παναγίας της Τροοδίτισσας, περιλαμβανόταν στον κύκλο των εβδομήκοντα, που ζωγράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Το

---

52. Το πρακτικό σώζεται σε κώδικα του μοναστηριού. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Τροοδίτισσης*, ό.π., σ. 52. Επίσης βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο ηγούμενος Επιφάνιος και το χωριό Άγιος Αμβρόσιος», *Πολίτης*, 27.10.1999.

53. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 187-188.

54. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 183-185.

55. Stefano Lusignano, *Chorographia et brevis Historia universale dell' isola de Cipro*, Bologna 1573, σ. 28α.

μοναστήρι παρήκμασε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και στα τέλη του 18ου αιώνα εγκατελείφθη. Αρκετά χρόνια αργότερα, τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η γη που το περιβάλλει ενοικιάστηκε από την Ιερά Μητρόπολη Κυρηνείας στην Αποικιακή Κυβέρνηση και μετατράπηκε σε γεωργικό φυτώριο, από το οποίο προμηθεύονταν οι δενδροκαλλιεργητές των γύρω χωριών διάφορες ποικιλίες οπωροφόρων δένδρων.

Στην περιοχή της Μαραθάσας υπάρχει επίσης το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, το οποίο περιλαμβάνεται στον κατάλογο των μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο⁵⁶. Η ιστορία της ίδρυσής του δεν είναι γνωστή. Από τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία γνωρίζουμε ότι το καθολικό ανάγεται στον 11ο αιώνα και, κατά συνέπεια, πιθανολογείται ότι τότε σχηματίστηκε και το μοναστήρι. Η παλαιότερη, όμως, αναφορά σε αυτό είναι του έτους 1667, οπότε η ύπαρξή του αναφέρεται από τον συγγραφέα της Ακολουθίας του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, Γεράσιμο Μυριανθέα⁵⁷. Το μοναστήρι εξακολούθησε να λειτουργεί μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οπότε διαλύθηκε, εξαιτίας των επιπτώσεων που είχαν στη μοναστηριακή ζωή του νησιού τα τραγικά γεγονότα του Ιουλίου του 1821⁵⁸. Αργότερα, στα μέσα του 19ου αιώνα, ένα ευρύχωρο δωμάτιο των

---

56. Andreas - Judith Stylianou, *The painted churches of Cyprus*, Nicosia 1997, σ. 292-320. Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστού στον Καλοπαναγιώτη», στον τόμο: Κυπριακής Εθνικής Επιτροπής Unesco (έκδ.), *Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία της Κύπρου στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Λευκωσία 1999, σ. 48-53. Επίσης βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Τα Μοναστήρια της Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου», στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Λευκωσία 2001, σ. 180-182.

57. Ιερομονάχου Γερασίμου, *Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου πατρός ημών Ιωάννου του Λαμπαδιστού*, ό.π., όπου ο συγγραφέας αναφέρει την ύπαρξη του μοναστηριού στο προλογικό του σημείωμα.

58. Για τις επιπτώσεις των γεγονότων του 1821 στην εκκλησιαστική ζωή της Κύπρου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Μοναστηριακά δεδομένα σύμφωνα με το Κατάστιχο VI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1825)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999) 241-309.

μοναστηριακών του κτιρίων χρησιμοποιήθηκε ως αίθουσα διδασκαλίας για τα παιδιά των χωριών Καλοπαναγιώτης, Γερακιές, Οίκος και Μουτουλλάς⁵⁹. Παρά το γεγονός ότι δεν διασώζονται στοιχεία, εντούτοις είναι πολύ πιθανόν να λειτουργούσε σε αυτό σχολείο και προηγουμένως, όταν ήταν επανδρωμένο. Το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή συγκεντρώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω των εξαιρετών τοιχογραφιών του, που έχουν γίνει σε διάφορες εποχές, από τον 11ο μέχρι τον 16ο αιώνα, και είναι ποικίλων τεχνοτροπιών. Για παράδειγμα, οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα συνεχίζουν την υστεροκομνήνεια ζωγραφική με επιδράσεις δυτικές και ανατολικές, ενώ άλλες ακολουθούν τη βυζαντινή παράδοση. Δεν λείπουν επίσης τοιχογραφίες, όπως αυτές στο Λατινικό παρεκκλήσι, που ακολουθούν την ιταλική τέχνη της Αναγέννησης.

Στην ίδια περιοχή, όπως έχει αναφερθεί, υπάρχουν και τα μοναστήρια της Παναγίας της Αγρίας⁶⁰ και της Παναγίας των Ελίκων⁶¹, τα οποία, εδώ και πολλά χρόνια, έχουν καταπέσει σε ερείπια. Στο πρώτο ανήκαν αρκετά χειρόγραφα, που χρονολογούνται στον 10ο - 12ο αιώνα και σήμερα φυλάσσονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού. Σαφέστατη,

---

59. Νεοκλή Κυριαζή, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950, σ. 58· Ιερωνύμου Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 166· Λοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', Λευκωσία 1930, σ. 225.

60. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 189-190· Σεργίου Κυκκώτη - Γεωργίου Παναγή, «Η Ιερά Μονή Παναγίας Αγρίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 3 (1996) 149-161· Κ. Κοκκινόφτα, «Τα Μοναστήρια της Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου», ό.π., σ. 187.

61. Για το μοναστήρι της Παναγίας των Ελίκων βλ. Ρ. Λειμωνίδα, «Μονή των Ελιτζιών», *Πάφος* 7 (1942) 86-88, 99-101· Λοΐζου Φιλίππου, «Η Μονή των Ελιτζιών», *Πάφος* 7 (1942) 109-110· Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Ελιτζιών Παναγίας μοναστήρι», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5ος, Λευκωσία 1986, σ. 56· Αικατερίνης Αριστείδου, *Ανέκδοτα έγγραφα της Κυπριακής ιστορίας από το Αρχείο της Βενετίας*, τ. Α' (1474-1508), ό.π., σ. 68, 277-279· Κυπριανού Σάββα, *Η Μονή της Παναγίας των Ηλιακών*, Λευκωσία 1999· Κ. Κοκκινόφτα, «Τα Μοναστήρια της Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου», ό.π., σ. 187-188.

όμως, αναφορά στη λειτουργία του γίνεται σε απόγραφα χειρογράφου, που χρονολογούνται στον 15ο αιώνα. Διαλύθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα. Το δεύτερο, όπως μαρτυρείται σε έγγραφο του έτους 1503, που φυλάσσεται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, λειτουργούσε, τουλάχιστον από τις αρχές του 16ου αιώνα. Διαλύθηκε επίσης την ίδια περίοδο που εγκαταλείφθηκε το μοναστήρι της Παναγίας της Αγρίας. Όπως υποστηρίζεται, από το μοναστήρι αυτό, μετά την ερήμωσή του, μεταφέρθηκε στο γειτονικό μοναστήρι της Παναγίας του Κύκκου η εικόνα της Παναγίας της Παραμυθίας, από την οποία ανέβλυσαν δάκρυα στις αρχές του έτους 1997⁶².

Οι εκκλησίες της περιοχής

Είναι αξιοσημείωτο ότι σε μερικά από τα χωριά της Μαραθάσας διασώζονται εκκλησίες που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον και χρονολογούνται στην περίοδο της Λατινοκρατίας ή στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται ο Άγιος Νικόλαος στον Οίκο⁶³, που οι κατεστραμμένες σήμερα τοιχογραφίες του χρονολογούνται στον 12ο αιώνα, η Παναγία στον Μουτουλλά⁶⁴ του 13ου αιώνα, που διασώζει αξιόλογες τοιχογραφίες, η Αγία Μαρίνα⁶⁵ στον Πεδουλά, επίσης του 13ου αιώνα, ο Αρχάγγελος⁶⁶ στο ίδιο χωριό του 15ου αιώνα με ωραιότατες τοιχογραφίες, η Παναγία⁶⁷ και ο

---

62. Αικατερίνης Αριστείδου, «Το μοναστήρι των Ελικιών και η δακρυρροούσα εικόνα της Παναγίας», *Σημερινή*, 23.2.1997.

63. Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Νικολάου Αγίου εκκλησίες», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10ος, Λευκωσία 1989, σ. 245.

64. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 323-330.

65. Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Μαρίνας Αγίας εκκλησίες», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 9ος, Λευκωσία 1988, σ. 320.

66. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 331-343· Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Αρχαγγέλου εκκλησίες», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2ος, Λευκωσία 1985, σ. 339-340.

67. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 345-348· Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 50.

Άγιος Βασίλειος⁶⁸ στα Καμινάρια, ο Άγιος Θεόδωρος⁶⁹ στη Λεμίθου, ο Τίμιος Σταυρός⁷⁰ στον Παλαιόμυλο, ο Άγιος Νικόλαος⁷¹ στην Τσακίστρα και ο Άγιος Ανδρόνικος⁷² στον Καλοπαναγιώτη, όλες του 16ου αιώνα, και πολλές άλλες νεότερων χρόνων⁷³. Το γεγονός, άλλωστε, ότι τρεις από τις δέκα εκκλησίες της Κύπρου, που έχουν περιληφθεί στον κατάλογο των μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο, η Παναγία του Μουτουλλά, ο Αρχάγγελος του Πεδουλά και ο Άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής, βρίσκονται στη

---

68. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 348.

69. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 50-51.

70. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 344· Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 150-151.

71. Αθ. Παπαγεωργίου, «Νικολάου Αγίου εκκλησίες», ό.π., σ. 245-247.

72. Α. - J. Stylianos, *The painted churches of Cyprus*, ό.π., σ. 321· Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Ανδρονίκου Αγίου εκκλησίες», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2ος, Λευκωσία 1985, σ. 183.

73. Πολλές πληροφορίες για τους ναούς της Μαραθάσας υπάρχουν διάσπαρτες στο μελέτημα του Διομήδη Μυριανθέως για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Μητρόπολης Μόρφου. Βλ. Διομήδη Μυριανθέως, «Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική (13ος - 20ός αιώνας)», στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητα*, ό.π., σ. 71-96.

Μαραθάσα αποτελεί μια έμπρακτη επιβεβαίωση της ιστορικής και καλλιτεχνικής τους αξίας⁷⁴.

Οι τοιχογραφίες, οι φορητές εικόνες και τα εκκλησιαστικά κειμήλια που διασώθηκαν στις εκκλησίες αυτές είναι μια σημαντική μαρτυρία για το υψηλό δείγμα πολιτισμού, που αναπτύχθηκε στην περιοχή⁷⁵. Στην έκθεση, την οποία συνδιοργάνωσαν η Ιερά Μητρόπολη Μόρφου και το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Κύπρου με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 2000 χρόνων από τη Γέννηση του Χριστού, παρουσιάστηκαν αρκετά από τα κειμήλια αυτά. Αναφέρονται χαρακτηριστικά οι εικόνες της Παναγίας της Βρεφοκρατούσας του 12ου αι. από

---

74. Οι εκκλησίες αυτές καταχωρήθηκαν στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς τον Δεκέμβριο του 1985 με βάση τρία κριτήρια επιλογής: ότι είναι σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία, που διατηρούνται σε πολύ καλή κατάσταση, ότι αποτελούν εξαιρετική μαρτυρία του βυζαντινού πολιτισμού στο νησί, και ότι οι τοιχογραφίες τους περιλαμβάνουν στοιχεία, που αποδεικνύουν τη σχέση μεταξύ ανατολικής και δυτικής τέχνης. Βλ. Κυπριακής Εθνικής Επιτροπής Unesco (έκδ.), *Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία της Κύπρου*, ό.π., σ. 8. Οι υπόλοιπες έξι εκκλησίες είναι: του Αγίου Νικολάου της Στέγης στην Κακοπετριά, της Παναγίας της Ασίνου στο Νικητάρι, της Παναγίας του Άρακα στα Λαγουδερά, του Τιμίου Σταυρού στο Πελένδρι, του Τιμίου Σταυρού του Αγιασμάτι στην Πλατανιστάσα και της Παναγίας της Ποδίθου στη Γαλάτα. Η δέκατη εκκλησία του καταλόγου των μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο, αυτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Παλαιχώρι, προστέθηκε σε αυτόν τον Δεκέμβριο του 2001. Βλ. *Φιλελεύθερος*, 23.12.2001.

75. Για τις τοιχογραφίες και τις φορητές εικόνες των ναών της Μαραθάσας υπάρχουν επίσης πολλές διάσπαρτες πληροφορίες στα σχετικά μελετήματα των Γιώργου Φιλοθέου, «Η μνημειακή ζωγραφική στην περιοχή της μητροπολιτικής περιφέρειας Μόρφου», στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, ό.π., σ. 109-126· Χριστοδούλου Χατζηχριστοδούλου - Κυριάκου Παπαϊωακείμ, «Φορητές εικόνες στην Ιερά Μητρόπολη Μόρφου (12ος-19ος αιώνας)», στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, ό.π., σ. 127-158.

τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη, του Αγίου Βασιλείου του 13ου αι. από τον ναό της Αγίας Παρασκευής στον Μουτουλλά, του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή του 13ου και 16ου αι., επίσης του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή του 13ου αι., αμφότερες από την ομώνυμη Μονή, του Αγίου Ονουφρίου του 13ου αι. από τον ομώνυμο ναό στον Πεδουλά, των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού του τέλους του 13ου - αρχές του 14ου αι. από τον ναό της Παναγίας της Θεοσκέπαστης στον Καλοπαναγιώτη, της Παναγίας της Οδηγήτριας του 13ου αι. από το παρεκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής στον Πεδουλά και της Δέησης του τέλους του 13ου - αρχές του 14ου αι. από τον ναό του Τιμίου Προδρόμου στον Πρόδρομο⁷⁶. Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλές από τις εικόνες των τελευταίων δεκαετιών του 18ου αι. και των πρώτων του 19ου αι., που βρίσκονται στους ναούς των χωριών και των καθολικών των μοναστηριών της Μαραθάσας, είναι έργα του αγιογράφου Μιχαήλ Προσκυνητή από τα Καμινάρια⁷⁷. Ο τελευταίος είναι μαζί με τον προαναφερθέντα ζωγράφο Μηνά, ο οποίος αγιογράφησε τον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Πεδουλά τον 15ο αι., οι πλέον γνωστοί επώνυμοι Μαραθεύτες αγιογράφοι.

Επιφανείς κληρικοί των χωριών της περιοχής

Τα πολλά μοναστήρια της περιοχής συνέτειναν ώστε το πλαίσιο της ζωής των κατοίκων των χωριών της Μαραθάσας να είναι οργανωμένο με ισχυρούς δεσμούς γύρω από την Εκκλησία. Σε καιρούς δύσκολους, που δεν λειτουργούσαν σχολεία και δεν υπήρχε καμία δυνατότητα μόρφωσης, ακόμη και σε περιόδους που η Εκκλησία ήταν υπό διωγμό, ο λαός συσπειρώθηκε γύρω από αυτήν ως τη μόνη δύναμη που θα του επέτρεπε να διατηρήσει την

---

76. Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, ό.π., σ. 242-243, 244-245, 250-251, 252-253, 258-259, 260-261, 266-267, 268-269, αντιστοίχως.

77. Για τον Μιχαήλ Προσκυνητή βλ. Αθανασίου Παπαγεωργίου, «Μιχαήλ Προσκυνητής ή Χατζημιχαήλ», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10ος, Λευκωσία 1989, σ. 89-90· Κώστα Γερασίμου, «Ανασύροντας από την αφάνεια τους ταπεινούς αγιογράφους των εκκλησιών της Μητροπόλεως Μόρφου», στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου - Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου (έκδ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, ό.π., σ. 170-171.

εθνική του υπόσταση. Η ιεροσύνη συνοδευόταν από τιμή και δόξα και πολλοί γίνονταν ιερείς, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν ναούς για να λειτουργήσουν. Όταν, το 1735, ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ επισκέφθηκε το χωριό Καλοπαναγιώτης, κατέγραψε στο οδοιπορικό του το φαινόμενο αυτό:

«Στα δυτικά του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, στην άλλη πλευρά του ποταμού, ευρίσκεται ένα χωριό ονομαζόμενο Καλοπαναγιώτης, όπου υπήρχαν, όταν το επισκέφθηκα, περισσότεροι από δέκα ιερείς. Υπάρχει στη Μαραθάσα συνήθεια να χειροτονούνται ιερείς που δεν έχουν εκκλησίες ή ενορίες διαθέσιμες, που δεν έχουν άλλους πόρους ζωής πέρα από τη γεωργία ή κάποια χειροτεχνία· επιλέγουν όμως την ιεροσύνη, όπως άκουσα, λόγω της τιμής και της δόξας που συνδέεται με αυτό το αξίωμα»⁷⁸.

Το ίδιο φαινόμενο διαπιστώνεται και από τη μελέτη των ονομαστικών καταλόγων των φορολογουμένων των χρόνων της Τουρκοκρατίας, όπως π.χ. για το χωριό Καμινάρια, όπου, το 1864, σε ένα σύνολο εκατόν επτά ατόμων, που αποτελούσαν τον ανδρικό πληθυσμό της κοινότητας, περιλαμβανομένων των νηπίων και των γερόντων, υπήρχαν έξι ιερείς⁷⁹.

Οι συνθήκες αυτές υπήρξαν η βασική αιτία ώστε πολλοί από τους κατοίκους να εντάσσονται στον μοναστηριακό ή στον εφημεριακό κλήρο και ακολούθως να υπηρετούν σε ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα, είτε στην Κύπρο, είτε μακριά από αυτήν. Είναι ενδεικτικό της μεγάλης προσφοράς της Μαραθάσας στην Εκκλησία το γεγονός ότι από τα τέλη του 18ου αιώνα, οπότε σώζονται επαρκή στοιχεία για τον τόπο καταγωγής των Κυπρίων Αρχιερέων και άλλων επιφανών κληρικών, πέντε Αρχιεπίσκοποι και δεκατρείς Μητροπολίτες της Κυπριακής Εκκλησίας, καθώς και ένας Πατριάρχης και δέκα Μητροπολίτες των Πρεσβυγενών

---

78. Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Β', σ. 695.

79. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο XLIX (1864)*, σ. 46-51.

Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, κατάγονταν από τα χωριά της περιοχής⁸⁰.

Αυτοί ήταν, στα τέλη του 18ου αιώνα ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρύσανθος (1767-1810)⁸¹ και ο Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Α΄ (1776-1797)⁸², αμφότεροι από τις Τρεις Ελιές, τον 19ο αιώνα οι Αρχιεπίσκοποι Κύπρου Μακάριος Α΄ (1854-1865)⁸³ και Σωφρόνιος Γ΄ (1865-1900)⁸⁴, και οι δύο από τον Πρόδρομο, οι Εθνομάρτυρες του 1821

---

80. Η πρώτη προσπάθεια καταγραφής των ονομάτων των κληρικών, οι οποίοι κατάγονταν από τα χωριά της Μαραθάσας έγινε από τον Κλεόβουλο Μυριανθόπουλο σε άρθρο που δημοσίευσε ανώνυμα στην εφημερίδα «Κήρυξ», την οποία εξέδιδε στη Λεμεσό. Βλ. Κλεοβούλου Μυριανθοπούλου, «Η Μαραθάσα επί ένα αιώνα», *Κήρυξ*, 9.9.1916, 16.9.1916, 23.9.1916, 30.9.1916. Αργότερα, ο Μυριανθόπουλος επεξεύτεινε το άρθρο αυτό και το εξέδωσε σε βιβλίο, εμπλουτισμένο με πολλά βιογραφικά στοιχεία των υπό μελέτη κληρικών. Βλ. Του ιδίου, *Η συμβολή της Μαραθάσας εις την Εκκλησίαν*, Λεμεσός 1939. Για μια πληρέστερη «δημοσιογραφική» καταγραφή βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η προσφορά του κλήρου της Μαραθάσας στην Εκκλησία (19ος - 20ος αι.)», *Πολίτης*, 10.11.1999.

81. Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 114-135.

82. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 155-165.

83. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 156-162· Κ. Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Α΄ (1854-1865)», *Πολίτης*, 7.4.1999.

84. Γεωργίου Γεωργιάδη, *Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος (1865-1900) και η συμβολή του στην ανάπτυξη των σχέσεων προς την Υψηλή Πύλη και τη Βρετανική Κυβέρνηση*, Λευκωσία 1996 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στη θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης)· Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Γ΄», *Πολίτης*, 12.5.1999. Για την καταγωγή του Σωφρονίου, του οποίου ο πατέρας ήταν από το Φοινί, ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το αυτοβιογραφικό κείμενό του, όπως και το βιογραφικό σημείωμα, που έγραψε, ζώντας του Σωφρονίου, ο προστατευόμενός του Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β΄. Βλ. Θεοδώρου Παπαδοπούλου, «Εθναρχικός ρόλος της Ορθοδόξου Ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου βιοτή», *Κυπριακαί Σπουδαί* 31 (1971) 95-141.

Μητροπολίτες Κιτίου Μελέτιος (1810-1821)⁸⁵ από τον Πεδουλά, Κυρηνείας Λαυρέντιος (1816-1821)⁸⁶ από τον Καλοπαναγιώτη και Πάφου Χρύσανθος (1805-1821)⁸⁷ από τις Τρεις Ελιές, οι Μητροπολίτες Πάφου Λαυρέντιος (1855-1869)⁸⁸ και Νεόφυτος (1869-1888)⁸⁹, αμφότεροι από τον Πρόδρομο, Κιτίου Χρύσανθος (1797-1810)⁹⁰ από τις Τρεις Ελιές, Κυρηνείας Μελέτιος Α΄ (1852-1862)⁹¹, Κιτίου Βαρθολομαίος (1864-1866)⁹² και Κυρηνείας Μελέτιος Β΄ (1872-1878)⁹³, όλοι από τον Πεδουλά, Κυρηνείας Χαράλαμπος (1824-1844)⁹⁴,

---

85. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 171-177.

86. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Κυρηνείας Λαυρέντιος (1816-1821)», *Πολίτης*, 19.11.2000. Στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύσαμε και πολλές άλλες εργασίες για τη ζωή και τη δράση κληρικών, οι οποίοι κατάγονταν από τα χωριά της Μαραθάσας.

87. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) και η εκκλησιαστική κρίση του 1810», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 23 (1997) 245-271.

88. Ιωάννου Τσικνόπουλλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 95.

89. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, ό.π., σ. 96-97.

90. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 166-170.

91. Κλ. Μυριανθοπούλου, *Η συμβολή της Μαραθάσης εις την Εκκλησίαν*, ό.π., σ. 60-63.

92. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 224-231.

93. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α΄, ό.π., σ. 139-150. Του ιδίου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 62-64.

94. Κλ. Μυριανθοπούλου, *Η συμβολή της Μαραθάσης εις την Εκκλησίαν*, ό.π., σ. 88· Κ. Μυριανθέα, *Μελέται*, ό.π., σ. 391-393. Ο Χαράλαμπος είχε διατελέσει προηγουμένως Ηγούμενος Κύκκου. Βλ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Κύκκου Χαράλαμπος και ο χειρόγραφος κώδιξ της υπ' αυτού γενομένης διαχειρήσεως των οικονομικών της Ιεράς Μονής Κύκκου (1821-1824)», *Κυπριακαί Σπουδαί* 18 (1955) α΄- κστ΄.

Κιτίου Λεόντιος Β΄ (1821-1837)⁹⁵ και Κυρηναίας Χαρίτων (1844-1851)⁹⁶, και οι τρεις από τον Καλοπαναγιώτη, και τον 20ό αιώνα οι Αρχιεπίσκοποι Κύπρου Κύριλλος Β΄ (1909-1916)⁹⁷ και Μακάριος Β΄ (1947-1950)⁹⁸, αμφότεροι από τον Πρόδρομο. Είναι αξιοσημείωτο ότι από το χωριό αυτό κατάγονταν οι τέσσερις από τους έξι Αρχιερείς, οι οποίοι ανήλθαν στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου, μεταξύ των ετών 1854 και 1950.

Από τα χωριά της Μαραθάσας κατάγονταν και πολλοί Ηγούμενοι κυπριακών μονών, όπως οι Ηγούμενοι του Κύκκου Σωφρόνιος (1862-1890)⁹⁹ από τον Καλοπαναγιώτη και της Τροοδίτισσας Μελέτιος (1838-1854)¹⁰⁰ και Γερμανός (1854-1892)¹⁰¹, αμφότεροι από τον Πεδουλά, οι οποίοι υπηρέτησαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, και οι Ηγούμενοι Κύκκου

---

95. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 194-198.

96. Ο Χαρίτων ήταν αδελφός του επίσης Μητροπολίτη Κυρηναίας Χαραλάμπους, ο οποίος, όπως έχει αναφερθεί, σύμφωνα με τον Κλεόβουλο Μυριανθόπουλο καταγόταν από τον Καλοπαναγιώτη. Ο Κωνσταντίνος Μυριανθόπουλος, όμως, αναφέρει ως τόπο καταγωγής τους το χωριό Γαλαταριά της επαρχίας Πάφου. Βλ. Κωνσταντίνου Μυριανθοπούλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 228. Σε διάφορα κείμενα αναφέρεται ότι διετέλεσε Μητροπολίτης Κυρηναίας μέχρι το 1848 και σε άλλα μέχρι το 1852. Από έγγραφο, όμως, που σώζεται στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου διαπιστώνουμε ότι υπηρέτησε στη Μητρόπολη Κυρηναίας μέχρι το έτος 1851, οπότε απεβίωσε λόγω πτώσεως από μουλάρι. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον Α΄, Μέρος Β΄, Αρχείον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Α΄*, αρ. 300.

97. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 42001, σ. 166.

98. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, ό.π., σ. 202-203.

99. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 19-35.

100. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσης*, ό.π., σ. 40-41.

101. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσης*, ό.π., σ. 41-57.

Γεράσιμος (1890-1911)¹⁰² από τον Κάμπο, Αγίου Νεοφύτου Ιάκωβος (1898-1933)¹⁰³ και Λαυρέντιος (1933-1962)¹⁰⁴, και οι δύο από τον Πεδουλά, και ο Ηγούμενος της Τροοδίτισσας Ιάκωβος (1921-1939)¹⁰⁵ από τον Πρόδρομο, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Από χωριό της περιοχής, τον Μουτουλλά, κατάγεται και ο σημερινός Ηγούμενος της Τροοδίτισσας Αθανάσιος (1968-έως σήμερα)¹⁰⁶.

Μακριά από την Κύπρο υπηρέτησαν, τον 19ο αιώνα, στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως οι Μητροπολίτες Αγκύρας (1823-1827) Αγαθάγγελος Μυριανθούσης¹⁰⁷ από το Μυλικούρι, ο οποίος ανήλθε αργότερα στον μητροπολιτικό θρόνο Λοκρίδος (1833-1852) της Εκκλησίας της Ελλάδος, στο Πατριαρχείο Αντιοχείας ο Πατριάρχης Σπυρίδων (1891-1898)¹⁰⁸ από τη Λεμίθου και ο Μητροπολίτης Χαλεπίου Νεκτάριος Ιορδανίδης (1892-1909)¹⁰⁹, και στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων οι Μητροπολίτες Σεβαστείας (1836-1838) και μετέπειτα Πέτρας (1838-1867) Μελέτιος Ματτέος¹¹⁰, Τιβεριάδος Νεκτάριος

---

102. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 35-55.

103. Ιωάννου Τσικνόπουλλου, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά Αυτού Μονή*, Πάφος 1955, σ. 78-82.

104. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά Αυτού Μονή*, ό.π., 82-86· Ανδρέου Μερακλή, *Ο βίος και τα έργα του Αγίου Νεοφύτου και σύντομος ιστορία της Ιεράς Μονής του*, Λευκωσία 1976, σ. 170-171.

105. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Τροοδίτισσας*, ό.π., σ. 62-66.

106. Ιωάννου Τσικνόπουλλου (επιμ. Ηγουμένου Αθανασίου), *Η Ιερά Μονή Τροοδίτισσας*, Λευκωσία 2019, σ. 91-93.

107. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 51-78.

108. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Πατριάρχης Αντιοχείας Σπυρίδων (1891-1898)», *Πολίτης*, 14.10.2001, 21.10.2001, 28.10.2001.

109. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Μητροπολίτης Χαλεπίου και μετέπειτα Μέμφιδος Νεκτάριος Ιορδανίδης (1862 - 1924)», *Πολίτης*, 23.9.2001.

110. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 79-105.

(1869-1875)¹¹¹, Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος (1881-1908)¹¹², όλοι από τη Λεμίθου, και Νεαπόλεως Μελέτιος (Φεβρ. 1884 - Αύγ. 1884)¹¹³ και Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδης (1886-1897)¹¹⁴, αμφότεροι από τον Πεδουλά. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα υπηρέτησαν στο μεν Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ο Μεσημβρίας Χαρίτων Ευκλείδης (1896-1906)¹¹⁵ από τα Καμινάρια, στο δε Πατριαρχείο Αλεξανδρείας ο Μητροπολίτης Μέμφιδος Νεκτάριος (1909-1924) από τη Λεμίθου, ο οποίος, όπως έχει αναφερθεί, διετέλεσε προηγουμένως Μητροπολίτης Χαλεπίου του Πατριαρχείου Αντιοχείας, καθώς και ο Επίσκοπος Μαρεώτιδος Διονύσιος Κυκκώτης (1940-1942)¹¹⁶ από την Τσακίστρα. Στο ίδιο Πατριαρχείο υπηρετεί στις μέρες μας άλλος ένας κληρικός, ο οποίος κατάγεται από τη Μαραθάσα, ο Μητροπολίτης Καλής Ελπίδας Σέργιος Κυκκώτης (1999-έως σήμερα)¹¹⁷ από τα Καμινάρια.

---

111. Κωστή Κοκκινόφτα, «Κύπριοι κληρικοί του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Πολίτης*, 30.12.2001. Ο Νεκτάριος γεννήθηκε στο Ικόνιο της Μικράς Ασίας. Ο πατέρας του καταγόταν από τη Λεμίθου και ήταν αδελφός του Πέτρας Μελετίου. Η αδελφή του Μαρία ήταν μητέρα του Μητροπολίτη Χαλεπίου και μετέπειτα Μέμφιδος Νεκταρίου Ιορδανίδη, ο οποίος επίσης γεννήθηκε στο Ικόνιο.

112. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιεπίσκοπος Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος (1837-1908)», *Πολίτης*, 9.9.2001.

113. Κωστή Κοκκινόφτα, «Κύπριοι κληρικοί του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Πολίτης*, 30.12.2001.

114. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδης (1886-1897)», *Πολίτης*, 5.8.2001.

115. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 131-138· Του ιδίου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 64-65.

116. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η ζωή και το έργο του Επισκόπου Μαρεώτιδος Διονυσίου Κυκκώτη (1887-1942)*, Λευκωσία 2001.

117. Βλ. «Εκλογή και χειροτονία του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καλής Ελπίδος κ. Σεργίου», *Πάνταινος* 32/92(2000)128-133, όπου δημοσιεύεται σύντομο βιογραφικό του νεοεκλεγέντος Μητροπολίτη.

Από τα χωριά της περιοχής κατάγονταν επίσης και πολλοί κληρικοί, οι οποίοι υπηρέτησαν εκτός Κύπρου, κατά τη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα, όπως στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων οι λόγιοι Αρχιμανδρίτες Ιερώνυμος Μυριανθέας (1838-1898)¹¹⁸, επίσης από τα Καμινάρια, Γαβριήλ Καραπατάκης (1870-1953) από τον Οίκο¹¹⁹, και Γαβριήλ Μαρκίδης (1837-1901)¹²⁰ από τη Λεμίθου, στη Μεγάλη Βρετανία ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Κυκκώτης (1840-1883)¹²¹ από το Μυλικούρι, στην Ανατολική Θράκη ο Αρχιμανδρίτης Μελέτιος Κυκκώτης (19ος αι.)¹²², στην Ανατολική Ρωμυλία ο Ιερομόναχος Ευστράτιος (19ος αι.)¹²³, στο Άγιον Όρος ο Αρχιμανδρίτης Ιωαννίκιος Βατοπεδινός (19ος αι.)¹²⁴, όλοι από τον Πεδουλά, και άλλοι.

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι από τη Λεμίθου κατάγονταν ένας Πατριάρχης και τέσσερις Μητροπολίτες Πρεσβυγενών Πατριαρχείων, καθώς και ένας Μητροπολίτης της Κυπριακής Εκκλησίας, οι οποίοι υπηρέτησαν μεταξύ των ετών 1846 και 1924. Από δε τον

---

118. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο λόγιος Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας (1838 - 1898)», *Πολίτης*, 17.11.1999. Για τον Ιερώνυμο Μυριανθέα ετοιμάζουμε εκτενέστατη βιογραφία με βάση πολλά ανέκδοτα έγγραφα, που έχουμε εντοπίσει σε διάφορα αρχεία της Κύπρου και του εξωτερικού. Το σύνολο του συγγραφικού του έργου έχει επανεκδοθεί από τον Μητροπολίτη Κένυας Μακάριο Τηλλυρίδη, *Έργα και Ημέραι Ιερωνύμου Μυριανθέως (1838-1898)*, Λευκωσία 1998.

119. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Καραπατάκης (1870-1953) και η σχέση του με τον Πόντο», *Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 2 (1994) 95-179. Του ιδίου, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 243-315.

120. Κωστή Κοκκινόφτα, «Κύπριοι κληρικοί του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Πολίτης*, 30.12.2001.

121. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 191-203. Του ιδίου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 65.

122. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 233-242.

123. Κλ. Μυριανθοπούλου, *Η συμβολή της Μαραθάσης εις την Εκκλησία*, ό.π., σ. 57.

124. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιμανδρίτης Ιωαννίκιος απο τον Πεδουλά», *Πολίτης* 14.1.2001.

Πεδουλά κατάγονταν πέντε Μητροπολίτες της Εκκλησίας της Κύπρου και του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, καθώς και τέσσερις Ηγούμενοι κυπριακών μοναστηριών, όπως και μεγάλος αριθμός Αρχιμανδριτών και Ιερομονάχων, που μια πρώτη καταγραφή τους ανεβάζει, κατά τη διάρκεια του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, στους δεκαπέντε¹²⁵.

Συμμετοχή στην εθνική, κοινωνική και πνευματική ζωή

Η συμμετοχή στην εθνική, κοινωνική και πνευματική ζωή, τόσο στην Κύπρο, όσο και μακριά από αυτήν, των Ιεραρχών, οι οποίοι γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στα χωριά της Μαραθάσας, αντανακλά στην περιοχή και είναι αντιπροσωπευτική της συνεισφοράς της στους αγώνες του Ελληνισμού για εθνική αποκατάσταση, πνευματική προκοπή και κοινωνική δικαιοσύνη. Σημαντική υπήρξε, όμως, και η συμμετοχή των υπόλοιπων κατοίκων σε διάφορους άλλους τομείς, που στήριζαν τις εθνικές διεκδικήσεις του Ελληνισμού, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, για τους οποίους σώζονται επαρκή στοιχεία. Είναι ενδεικτική του άδολου πατριωτισμού τους, αφενός η μαζική παρουσία τους στο εθελοντικό κίνημα, το οποίο έχει τις ρίζες του στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821, και αφετέρου η αξιόλογη συνδρομή τους στους εθνικούς εράνους, που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, των Βαλκανικών πολέμων του 1912 - 1913, της Μικρασιατικής εκστρατείας του 1919-1922 και των δύο Παγκοσμίων Πολέμων του 1914-1918 και του 1939-1945.

Πολλά είναι τα σχετικά παραδείγματα, όπως ο συναγωνιστής του Δημητρίου Υψηλάντη Μητροπολίτης Αγκύρας και μετέπειτα Μητροπολίτης Λοκρίδος Αγαθάγγελος Μυριανθούσης από το Μυλικούρι¹²⁶, οι αγωνιστές του 1821 Φυλακτής Ιωάννου και Λοΐζος

---

125. Κωστή Κοκκινόφτα, «Κληρικοί από τον Πεδουλά στην υπηρεσία της Εκκλησίας και της Πατρίδας», *Πολίτης*, 23.6.1999.

126. Βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 51-78, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Δημήτριου Υψηλάντη προς τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια για τη δράση του Αγαθαγγέλου Μυριανθούση.

Παπαχρήστου «από τη Μαραθάσα»¹²⁷, όπως αναφέρεται στα σχετικά έγγραφα, ο Μιχαήλ Στιβαρός¹²⁸ από τον Πεδουλά, ο οποίος σκοτώθηκε στο Μπιζάνι κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, ο Νικόλας Νικολαΐδης¹²⁹ από τα Καμινάρια, ο οποίος έπεσε στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Σωκράτης Ιωάννου και Δημήτριος Πουλής¹³⁰ από τον Πρόδρομο, οι οποίοι σκοτώθηκαν κατά τη Μικρασιατική εκστρατεία, οι Μιχαήλ Βασιλείου και Δημήτρης Αριστεΐδου από τον Άγιο Δημήτριο¹³¹, που έχασαν τη ζωή τους στον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, και πολλοί άλλοι. Αλλά και στους αγώνες του Ελληνισμού στην Κύπρο, όπως στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ, η συμμετοχή των κατοίκων των χωριών της Μαραθάσας υπηρξε ιδιαίτερα αξιόλογη και πολλοί μνήθηκαν στην Οργάνωση και πρόσφεραν πολύτιμες υπηρεσίες¹³². Ανάμεσά τους ο Μάρκος Δράκος (1932-1957), ο πατέρας του οποίου καταγόταν από τον Καλοπαναγιώτη, καθώς και ο νεαρός μαθητής Αριστεΐδης Χαραλάμπους (1936-1956) από τον Πεδουλά, οι οποίοι βρήκαν ηρωικό θάνατο κατά τη διάρκεια του αγώνα¹³³.

---

127. Λοΐζου Φιλίππου, *Κύπριοι αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 134-135. Για τον Λοΐζο Παπαχρήστου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Λοΐζος Χρήστου: Ένας Κύπριος αγωνιστής του 1821», *Πολίτης*, 16.7.2000.

128. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο ήρωας των Βαλκανικών πολέμων Μιχαήλ Στιβαρός», *Πολίτης*, 1.10.2000.

129. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 56.

130. Δημήτρη Ταλιαδώρου, *Η συμβολή της Κύπρου στη Μικρασιατική εκστρατεία*, Λευκωσία 2001, σ. 342-343, 364. Ο Δημήτριος Πουλής επισήμως περιλαμβάνεται ανάμεσα στους αγνοουμένους της Μικρασιατικής εκστρατείας.

131. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 90.

132. Για τη δράση του τομέα της Μαραθάσας στον αγώνα της ΕΟΚΑ βλ. Γεωργίου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 1972, σ. 594-623.

133. Παναγιώτας Ψιλλίτα Ιωάννου, *Λειτουργία Ελευθερίας. Αφηγήσεις για τους ήρωες της ΕΟΚΑ*, Λευκωσία 1989, σ. 85-95, 462-463 αντιστοίχως.

Το πλαίσιο ζωής των κατοίκων

Τα άγωνα εδάφη των βουνών του Τροόδους συνέτειναν ώστε η οικονομία των χωριών να είναι περιορισμένη και οι κάτοικοι να ζουν με πολλές στερήσεις¹³⁴. Οργάνωσαν δε τη ζωή τους έτσι, ώστε να υπάρχει κατά το δυνατόν αυτάρκεια σε όλους τους τομείς, που να τους επιτρέπει να επιβιώνουν. Κάποιοι από αυτούς ασχολούνταν με την οικοδομική, ενώ κάποιοι άλλοι με τη σιδηρουργία, την τσαγκαρική, την υλοτομία, την πρακτική ιατρική και με πολλά άλλα επαγγέλματα, που ήταν απαραίτητα για τη διατήρηση της αυτονομίας των χωριών. Στο καθένα από αυτά υπήρχε οργανωμένη κοινοτική ζωή με βασικό όργανο τοπικής αυτοδιοίκησης τη δημογεροντία, που αντιπροσώπευε τους κατοίκους στις σχέσεις τους με τις κεντρικές αρχές και είχε την ευθύνη για την επίλυση των διαφόρων προβλημάτων, που προέκυπταν. Οι κοτζαμπάσηδες, όπως αποκαλούντο οι δημογέροντες, ήταν συνήθως οι πιο σεβαστοί από τους κατοίκους και εκλέγονταν κάθε χρόνο με ψηφοφορία στο προαύλιο της εκκλησίας με γνώμονα το ήθος και την εντιμότητά τους. Σημαντικός ήταν επίσης ο ρόλος του ιερέα, ο οποίος αποτελούσε θεμελιακή πηγή δικαιοσύνης και πνευματικής ενίσχυσης των κατοίκων, ώστε να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες, που είχαν να αντιμετωπίσουν.

Η μελέτη των εθίμων του κύκλου της ζωής των κατοίκων -γέννηση, βάπτισμα, γάμος και θάνατος- είναι αποκαλυπτική της μεγάλης επίδρασης της πνευματικής ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην καθημερινή τους ζωή. Παρόμοια συμπεράσματα εξάγονται και από τη μελέτη των εθίμων, που σχετίζονται με τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, όπως τα Χριστούγεννα, τα Θεοφάνια και το Πάσχα. Τα περισσότερα από τα έθιμα αυτά συντελούσαν

---

134. Για τον τρόπο ζωής των κατοίκων γίνεται εκτενής αναφορά σε σχετικό κεφάλαιο για τους κατοίκους του χωριού Καμινάρια, που είναι αντιπροσωπευτικό και για τους κατοίκους των υπόλοιπων χωριών της περιοχής. Βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 27-38. Πολύ ενδιαφέρουσα για την περίοδο της Αγγλοκρατίας είναι επίσης η αυτοβιογραφία του Δημήτρη Ιακωβίδη (1913-1997). Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το χειρόγραφο Δημήτρη Ιακωβίδη», *Λαογραφική Κύπρος* 30 (2000) 145-160.

στην καλλιέργεια της συναδέλφωσης των κατοίκων, γεγονός που συνέτεινε στην κοινή αντιμετώπιση των διαφόρων καθημερινών προβλημάτων¹³⁵.

Τα ίδια συμπεράσματα εξάγονται επίσης από τη μελέτη των λαϊκών παραδόσεων και των θρύλων, που διασώθηκαν μέχρι τις μέρες μας ανάμεσα στους γηραιότερους κατοίκους των χωριών της περιοχής. Για παράδειγμα, είναι γνωστοί οι θρύλοι και οι παραδόσεις για την προστασία που τους παρείχε η Θεοτόκος και ειδικά αυτή του Κύκκου, την οποία τιμούσαν με ιδιαίτερες εκδηλώσεις¹³⁶. Ακόμη, οι λαϊκές διηγήσεις για τα σκυμμένα πεύκα στην περιοχή της Τηλλυρίας, που υποκλίθηκαν στο πέρασμα της εικόνας της Παναγίας της Κυκκώτισσας, όταν μεταφέρθηκε στην Κύπρο, και τα κογχύλια, τα οποία με θαυμαστό τρόπο βγήκαν από τη θάλασσα και Τη συνόδευσαν στην πορεία Της μέχρι το μοναστήρι, όπου τοποθετήθηκε, επιτέλεσαν αξιόλογο παιδαγωγικό έργο και συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της ορθόδοξης συνείδησης των νέων της Κύπρου¹³⁷. Παρόμοιο παιδαγωγικό έργο επιτελούσαν και οι θρύλοι για τη θαυματουργή βοήθεια, που παρείχαν στους κατοίκους με τα κατορθώματά τους, διάφοροι Άγιοι, όπως ο Άγιος Γεώργιος, ένας νέος σε ηλικία Άγιος, που εκπροσωπεί για τους Χριστιανούς τον ενθουσιώδη αγωνιστή και ομολογητή της πίστεως¹³⁸.

---

135. Από τα πιο χαρακτηριστικά έθιμα στον τομέα αυτό είναι εκείνο της Χριστιανικής Αγάπης, σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι, μετά τη λειτουργία της Ανάστασης, κάθονταν σε κοινό τραπέζι και διασκέδαζαν όλοι μαζί. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το έθιμο της Χριστιανικής αγάπης», *Πολίτης*, 29.4.2000.

136. Για τις εκδηλώσεις σεβασμού και αγάπης των Κυπρίων προς την Παναγία την Κυκκώτισσα βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 11-49. Του ιδίου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 81-85, όπου και βιβλιογραφία.

137. Ορισμένες από τις παραδόσεις αυτές δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς από διάφορους μελετητές. Ενδεικτικά βλ. Γλαύκου Χρίστη, «Δύο κυπριώτικες παραδόσεις διά την Παναγία του Κύκκου», *Κυπριακά Χρονικά* 10 (1934) 209-215. Γεώργιου Παπαχαλαράμπους, «Παραδόσεις διά την Παναγίαν του Κύκκου», *Λαογραφική Κύπρος* 11-12 (1974) 45-56. Επίσης βλ. Μάγδας Ρίχτερ (Μετάφραση - επιμέλεια Άννας Μαραγκού), *Ελληνικά Ήθη και Έθιμα στην Κύπρο*, Λευκωσία 1994, σ. 56.

138. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 193-197.

Η ιστορία της εκπαίδευσης στην περιοχή

Κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας και τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι κάτοικοι δεν είχαν καμιά ευκαιρία για να μάθουν ούτε και αυτά τα λεγόμενα «κοινά γράμματα», δηλαδή γραφή, ανάγνωση και αριθμητική. Η μόνη μορφή παιδείας που παρεχόταν κατά τα χρόνια αυτά ήταν μέσω της εκκλησιαστικής ζωής, παρά το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές και οι ίδιοι οι ιερείς των χωριών ήταν ολιγογράμματοι. Η συμμετοχή των κατοίκων στην πνευματική ζωή της Εκκλησίας συνέτεινε στη στήριξη και ενίσχυση της ελληνορθόδοξης συνείδησής τους και στην άμβλυνση της επίδρασης των δεισιδαιμονικών αντιλήψεων, που προκαλούσε η αμάθεια και η εξαθλίωση, εξαιτίας της ξένης κατοχής.

Όπως έχει αναφερθεί, σχολεία στην περιοχή λειτούργησαν στα μοναστήρια του Κύκκου, της Τροοδίτισσας και των Αγίων Αναργύρων, στα οποία φοιτούσαν και μαθητές των γύρω χωριών. Το σημαντικότερο από αυτά ήταν η Ελληνική Σχολή Κύκκου στην οποία μαθήτευσαν πολλοί κάτοικοι των χωριών της Μαραθάσας, οι οποίοι σε νεαρή ηλικία είχαν βρεί καταφύγιο στη Μονή, όπου υπηρέτησαν ως δόκιμοι για κάποιο διάστημα. Αργότερα, όμως, μερικοί από αυτούς προτίμησαν να μην ενταχθούν στην αδελφότητα της Μονής, αλλά να επιστρέψουν στις γενέτειρές τους, όπου αρκετοί υπηρέτησαν ως έγγαμοι ιερείς και ιεροψάλτες, διαδίδοντας έτσι τα ελληνικά γράμματα ανάμεσα στους κατοίκους¹³⁹. Σχολείο σε χωριό της περιοχής λειτούργησε για πρώτη φορά στον Πεδουλά¹⁴⁰, στις αρχές του 19ου αιώνα, από ιδιώτες «Γραμματοδιδασκάλους», όπως αποκαλούνταν, ενώ λίγο αργότερα ένα

---

139. Για την ιστορία της Ελληνικής Σχολής Κύκκου βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 25-28. Για την προσφορά της Μονής Κύκκου στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην Κύπρο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και τα ελληνικά γράμματα στην Κύπρο», *Πολίτης*, 22.9.1999. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και η μόρφωση του κυπριακού κλήρου κατά την Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 5 (2001) 69-85.

140. Γ. Φράγκου, «Η παιδεία εν Πεδουλά κατά τον 19ο αιώνα», στον τόμο: Δημοφόντος Ενωτιάδου, *Παγκύπριον Λεύκωμα*, Λευκωσία 1925, σ. 117-122.

παρόμοιο ιδιωτικό σχολείο λειτούργησε και στον Καλοπαναγιώτη¹⁴¹, στο εγκαταλελειμμένο από μοναχούς μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, όπου δίδαξε γύρω στο 1850 ο Μικρασιάτης Χατζηδημήτρης Παπασυμεού και ακολούθως άλλοι διδάσκαλοι. Στη συνέχεια, κληρικοί, οι οποίοι κατάγονταν από τα χωριά της περιοχής, ίδρυσαν σχολεία στις γενέτειρές τους, όπως ο Μητροπολίτης Κυρηναίας Μελέτιος Α΄, το 1855, στον Πεδουλά¹⁴², ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Α΄, το 1863, στον Πρόδρομο¹⁴³, ο Μητροπολίτης Πέτρας Μελέτιος Ματτέος, το 1867, στη Λεμίθου¹⁴⁴, ο Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας, το 1882, στα Καμινάρια¹⁴⁵, ο ιερομόναχος Μακάριος Κυκκώτης το 1917, στην Τσακίστρα¹⁴⁶, και ο Ιερομόναχος Επιφάνιος Κυκκώτης, το 1931, στο Μυλικούρι¹⁴⁷. Στο μεταξύ, το παράδειγμά τους μιμήθηκαν και οι τοπικές κοινοτικές αρχές, με αποτέλεσμα, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, να ιδρυθούν σχολεία σε όλα τα χωριά της περιοχής.

---

141. Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, ό.π., σ. 166-167· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α΄, ό.π., σ. 225.

142. Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, ό.π., σ. 179-182. Γ. Φράγκου, «Η παιδεία εν Πεδουλά κατά τον 19ο αιώνα», ό.π., σ. 117.

143. Ο Ιερώνυμος Περισιτιάνης αναφέρει ως χρονολογία έναρξης λειτουργίας του σχολείου το έτος 1861-62, ενώ ο Λοΐζος Φιλίππου το έτος 1860, περίπου. Βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 157. Από έγγραφα, όμως, που σώζονται στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής διευκρινίζεται ότι το σχολείο ιδρύθηκε το έτος 1863. Βλ. Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον Β΄. Μέρος Β΄*, αρ. 391. Τα έγγραφα αυτά ετοιμάζουμε προς έκδοση.

144. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 135.

145. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 53.

146. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η ίδρυση του πρώτου σχολείου στην Τσακίστρα», *Πολίτης*, 14.5.2000.

147. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 163.

Είναι αξιοσημείωτο ότι από τη Μαραθάσα κατάγονταν μερικοί από τους πρωτοπόρους δασκάλους του νησιού, οι οποίοι επάνδρωσαν τα δημοτικά σχολεία, που είχαν αρχίσει να ιδρύονται στην Κύπρο προς το τέλος της Τουρκοκρατίας, και ειδικά μετά την έκδοση των μεταρρυθμιστικών διαταγμάτων Χάτι Σιερίφ, το 1839, και Χάτι Χουμαγιούν, το 1856. Ως γνωστόν, στα πρώτα αυτά σχολεία δίδαξαν δάσκαλοι, οι οποίοι είχαν λιγοστές γραμματικές γνώσεις ή, στην καλύτερη περίπτωση, ήταν απόφοιτοι των Ελληνικών Σχολών, που λειτουργούσαν στις μεγάλες πόλεις του νησιού. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, επανδρώθηκαν από προσοντούχους δασκάλους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν απόφοιτοι των διδασκαλείων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και των σχολών φιλολογίας και θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ή της Θεολογικής Σχολής του Σταυρού Ιεροσολύμων. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται ο Μιχαήλ Ιωαννίδης (1821-1892) από τον Πρόδρομο, απόφοιτος του Διδασκαλείου των Αθηνών, ο οποίος δίδαξε στη Λεμεσό και σε αρκετά χωριά του νησιού, όπως στη Μόρφου, την Ευρύχου, την Κοράκου, τη Γαλάτα και τον Αγρό, μεταξύ των ετών 1848 και 1887¹⁴⁸.

Αξίζει να αναφερθεί ότι σταθμός στην ιστορία της εκπαίδευσης στη Μαραθάσα υπήρξε η ίδρυση της Σχολής Μιτσή στη Λεμίθου, το 1912¹⁴⁹, και του Ελληνικού Γυμνασίου στον Πεδουλά, το 1913¹⁵⁰, όπου απέκτησαν ανώτερη μόρφωση αρκετοί νέοι των γύρω χωριών. Το επίπεδο διδασκαλίας των μαθημάτων τους ήταν αρκετά ψηλό, με αποτέλεσμα οι απόφοιτοί τους να εργοδοτούνται εύκολα και να σταδιοδρομούν σε διάφορους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του νησιού. Προς το τέλος της περιόδου της Αγγλοκρατίας, προστέθηκε στα εκπαιδευτήρια της περιοχής και το Δασικό Κολλέγιο, που ιδρύθηκε στο χωριό Πρόδρομος, το 1951¹⁵¹, με βασικό στόχο την εκπαίδευση του νέου προσωπικού του Τμήματος Δασών.

---

148. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο δάσκαλος Μιχαήλ Ιωαννίδης (1821-1892)», *Πολίτης*, 10.9.2000.

149. Άντρης Αντωνιάδου, *Δημοσθένης Μιτσής. Ένας μεγάλος ευεργέτης*, Λευκωσία 1990, σ. 29-32.

150. Ιωάννη Θεοδότου, «Το ιστορικό της ίδρυσης του Γυμνασίου Πεδουλά», *Σκντάλη* 2 (1988) 8-9.

151. «Δασικό Κολλέγιο Κύπρου», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4ος, Λευκωσία 1986, σ. 199.

Οι συνθήκες ζωής των κατοίκων

Πηγή ζωής στην περιοχή ήταν το νερό και η ικανοποιητική βροχόπτωση που έπεφτε στα βουνά του Τροόδους ήταν πραγματική ευλογία. Ως γνωστόν, στη Μαραθάσα βρίσκονται αρκετές πηγές, όπως η «Χάρτζη» στον Πρόδρομο, η «Βρύση του Μουκτάρη» στη Λεμίθου, η «Αγία Τριάδα» στις Γερακιές, οι «Ευρετούρες» στον Κάμπο και τα «Πλατάνια» στον Πεδουλά, με αποτέλεσμα στον τομέα αυτό να υπάρχει σχετική επάρκεια. Τα ποτάμια δίκτυα τους διατηρούσαν τη ροή τους κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του χρόνου και το νερό τους χρησιμοποιείτο για τις καλλιέργειες¹⁵². Τέτοιοι ποταμοί είναι οι Σέτραχος, Ξερός και Κάμπος, που χύνονται στον κόλπο της Μόρφου, καθώς και δύο παραπόταμοι του Διαρίζου και του Ξεροπόταμου, που χύνονται στη θαλάσσια περιοχή της Πάφου¹⁵³. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά μήκος του ποταμού Σέτραχου σχηματίζεται μία μεγάλη κοιλάδα, η γνωστή κοιλάδα της Μαραθάσας, η οποία περιβάλλεται από ψηλές βουνοκορφές και απότομες πλαγιές. Ωστόσο, η μορφολογία του εδάφους δεν επέτρεψε την καλλιέργεια μεγάλων εκτάσεων γης, ούτε και στην κοιλάδα αυτή. Πολύ αργότερα, στα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία, δημιουργήθηκαν τα φράγματα του Προδρόμου, το 1962, και του Καλοπαναγιώτη, το 1966, που συνέτειναν στην αύξηση της αρδευόμενης καλλιεργήσιμης γης.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, καθώς και στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, η γεωργία ήταν επικεντρωμένη στην παραγωγή κριθαριού και σιταριού, που ήταν η βασική πηγή διατροφής των κατοίκων, μερικών οπωροφόρων δένδρων και αμπελιών. Τα πρωτόγονα μέσα που χρησιμοποιούσαν, σε συνδυασμό με τα πετρώδη και ξηρά εδάφη της περιοχής, τους υποχρέωναν να εργάζονται σκληρά για να καθυποτάξουν τη γη. Καλλιεργούσαν επίσης

---

152. Για τα πολλά νερά της περιοχής, που επέτρεπαν τις καλλιέργειες οπωροφόρων δένδρων και άλλων γεωργικών προϊόντων, αναφέρεται ο Έλληνας υποπρόξενος στην Κύπρο Δ. Μαργαρίτης, το 1849. Βλ. Δ. Μαργαρίτη, *Περί Κύπρου διατριβή*, Αθήνα 1849, σ. 25.

153. Στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας κάτοικοι του χωριού Λεύκας διεκδίκησαν δικαιώματα στο νερό των ποταμών της περιοχής με αποτέλεσμα να προκληθούν δικαστικές αντιδικίες με κατοίκους των χωριών Καλοπαναγιώτη, Οίκου και Μουτουλλά, που διάρκεσαν από το 1879 μέχρι το 1903. Βλ. Παναγιώτη Μαχλουζαρίδη, «Οι δίκες για τα νερά του ποταμού της Μαραθάσας», *Κυπριακαί Σπουδαί* 56 (1993) 141-150.

μερικά άλλα είδη πρώτης ανάγκης για τη διατροφή τους, όπως τις περίφημες μαραθεύτικες πατάτες και τα γνωστά μαραθεύτικα φασόλια, μέρος των οποίων αντάλλασαν με προϊόντα που παράγονταν σε άλλες περιοχές, όπως ρεβίθια, φακές, σκόρδα, κρεμμύδια και λουβιά, τα οποία, αφού αποθήκευαν, χρησιμοποιούσαν στη συνέχεια κατά τη διάρκεια του χρόνου. Πολλές από τις εκτάσεις, που δεν ήταν αρδεύσιμες, μετατράπηκαν σε αμπελώνες, όπου φυτεύτηκαν κυρίως ποικιλίες άσπρου και μαύρου σταφυλιού, που έδιναν κρασιά ιδιαίτερα εύγευστα και περιζήτητα από τους καταναλωτές. Τα αμπέλια, εκτός από κρασί και ζιβανία, πρόσφεραν και πολλά άλλα προϊόντα, που αποτελούσαν μέρος της διατροφής των κατοίκων, όπως τη σταφίδα, τον σουτζούκο, τα κιοφτέρια, τον παλουζέ και το έψημα. Στα χωριά της Μαραθάσας καλλιεργούνταν ακόμη δέντρα ξηρών καρπών, όπως καρυδιές και αμυγδαλιές, καθώς και ελιές, οι καρποί των οποίων ήταν επίσης βασικό στοιχείο της καθημερινής τους διατροφής και φυλάγονταν σε κούμνες για ολόχρονη χρήση. Από τις ελιές έβγαζαν το λάδι, που αποθήκευαν στα πιθάρια, τα οποία είχε κάθε οικογένεια σε ένα βοηθητικό δωμάτιο του σπιτιού. Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας και στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, η καλλιέργεια οπωροφόρων δένδρων, όπως κερασιών, μηλιών, αχλαδιών, δαμασκηνιών και ροδακινιών, επεκτάθηκε, λόγω, κυρίως, της καλύτερης δυνατότητας της εμπορίας τους.

Η κτηνοτροφία ήταν πολύ περιορισμένη και διεξαγόταν πάνω σε οικιακή βάση, με την εκτροφή μερικών αιγών, λίγων κοτόπουλων και ενός γουρουνιού, που μεγάλωναν για σφαγή κατά την περίοδο των Χριστουγέννων. Από το γάλα της κατσίκας έφτιαχναν χαλλούμι, αναρή και τραχανά, ενώ από το κρέας της, αφού το ξήραιναν στον ήλιο, έφτιαχναν απόχτι και τσαμαρέλα, είδη παστών κρεάτων που διατηρούνταν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Από το κρέας του χοίρου έφτιαχναν τα καπνιστά κρέατα, όπως χοιρομέρια, λούντζες, λαρδί και

λουκάνικα, καθώς και τα κουμνιαστά, που φυλάγονταν σε αλειφτά αγγεία και προστατεύονταν από πεισμένο λίπος¹⁵⁴.

Η οικονομία των χωριών της Μαραθάσας από τα χρόνια της ίδρυσής τους μέχρι και το τέλος της Αγγλοκρατίας ήταν προσανατολισμένη σχεδόν αποκλειστικά προς τη γεωργία, γεγονός που τα καθιστούσε ιδιαίτερα ευάλωτα στις καιρικές συνθήκες. Γι' αυτό και οι κάτοικοί τους αναζήτησαν επιπρόσθετους πόρους ζωής, ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Έτσι, στον Πρόδρομο ασχολούνταν, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, με την εμπορία πάγου, κυρίως στη Λευκωσία και τη Λάρνακα, που διατηρούσαν σε ειδικούς λάκκους στη

---

154. Τα σχετικά με τη γεωργία και την κτηνοτροφία έχουν καταγραφεί από συνεντεύξεις με τους γηραιότερους κατοίκους των χωριών της περιοχής. Αρκετές πληροφορίες για τις γεωργικές καλλιέργειες στη Μαραθάσα παρέχονται από κείμενα του 19ου αιώνα, όπως του Δ. Μαργαρίτη, το 1849, ο οποίος αναφέρεται στην παραγωγή οπωροφόρων δένδρων, αμπελιών και τριανταφυλλιών, και του Αθανασίου Σακελλάριου, το 1890, που καταγράφει την παραγωγή καρυδιών, μήλων, κερασιών, μούρων και σταφυλιών. Βλ. Δ. Μαργαρίτη, *Περί Κύπρου διατριβή*, ό.π., σ. 25· Αθανασίου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά*, τ. Α', Αθήνα 1890, σ. 129. Για τα διάφορα είδη αλλαντικών, που παράγονταν στα χωριά της περιοχής βλ. Γεωργίου Φραγκούδη, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 498.

ψηλότερη βουνοκορφή του Τροόδους, Χιονίστρα¹⁵⁵. Στο Μυλικούρι και στον Πεδουλά

---

155. Όπως αναφέρει ο Ρώσος μοναχός Μπάρσκυ, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή το 1735, οι κάτοικοι του Προδρόμου ασχολούνταν με τη διατήρηση του πάγου από πολλά χρόνια προηγουμένως. Βλ. Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Β', ό.π., σ. 705. Στην συλλογή του χιονιού από την κορυφή του Τροόδους αναφέρεται και ο αρχαιολόγος Λουδοβίκος Ρος, το 1845. Βλ. Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, σ. 146-147. Η επαγγελματική αυτή δραστηριότητα των κατοίκων του Προδρόμου είχε δημιουργήσει, στα τέλη του 19ου αιώνα, όπως πληροφορούμεθα από δημοσίευμα εφημερίδας της εποχής, προβλήματα στο περιβάλλον: «Ἡ ὑψηλότερα κορυφή τοῦ Τρωόδους, ἀφ' ἧς τό Λιβάνιον ὄρος κατά τήν ἀνατολήν τοῦ ἡλίου ὁράται, ἡ λεγομένη Χιονίστρα, ἀποφαλακροῦται ὀλοέν, διότι οἱ κατά τό θέρος μετακομίζοντες χιόνα εἰς τάς πόλεις ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐπάνω ἐκτισμένης ἀρχαίας δεξαμενῆς εἰς ἣν ἀποθηκεύεται αὕτη, κόπτουν τούς κλώνας τῶν ἐκεῖ λαμπρῶν καί ἀξιοθεάτων δένδρων διά νά σκεπάσωσι καί προφυλάξωσι τήν χιόνα ἀπό τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου. Ὡς πληροφορούμεθα παρά τινων χωρικῶν ἐκ τοῦ χωρίου Προδρόμου, ὁ δασονόμος τῆς περιφερείας ἐκείνης κ. Χατζῆ Γιάγκος Σολομίδης ζητήσας ἔλαβε πληροφορίας καί ἐκίνησεν ἀγωγήν. Ὅσῃν ὑπομονήν καί πραότητα συμβουλευόμεν εἰς τούς εἰσπράκτορας, τόσῃν αὐστηρότητα καί δραστηριότητα συμβουλευόμεν εἰς τούς δασονόμους». Βλ. *Σάλπιγξ*, 13.4.1889. Οἱ κάτοικοι τοῦ Προδρόμου ἀποκαλοῦντο «Αρομάνοι» ἀπό τήν ἐνασχόλησή τους με ἐργασίες που σχετίζονταν με τὸ δάσος τῆς περιοχῆς. Βλ. Νεάρχου Κληρίδη, «Χωρίων πειράγματα», *Ο Συνεργατιστής* 3 (1963) 456. Ἡ ονομασία αὕτη προέρχεται ἀπό τήν τουρκική λέξη ορμάνια, δηλαδή δάση. Βλ. Κωνσταντίνου Γιαγκουλλή, *Μικρός ἐρμηνευτικός καί ἐτυμολογικός θησαυρός τῆς κυπριακῆς διαλέκτου*, Λευκωσία 1997, σ. 221.

κατασκεύαζαν θαυμάσιο ροδόσταγμα¹⁵⁶, στα Καμινάρια ασχολούνταν με την καλαθοπλεκτική και την αγγειοπλαστική¹⁵⁷, βασική απασχόληση και των κατοίκων του Αγίου Δημητρίου¹⁵⁸. Στον Κάμπο και την Τσακίστρα ασχολούνταν με την υλοτομία¹⁵⁹, και στον Μουτουλλά με τη ξυλογλυπτική και την κατασκευή της σκάφης, της σανίδας, του ψουμοσάνιδου και άλλων αντικειμένων λαϊκής τέχνης¹⁶⁰. Στον Πεδουλά είχαν κύρια ασχολία τη βυρσοδεψία και την εμπορία κατεργασμένων δερμάτων¹⁶¹, ενώ στον γειτονικό Καλοπαναγιώτη την κατασκευή σουτζούκου και σησαμόπιττας¹⁶². Επίσης, σχεδόν σε όλα τα χωριά, καταπιάνονταν με την κεντητική¹⁶³, την παραγωγή υφαντών, την εκτροφή μεταξοσκώληκων, την κατασκευή σταφίδας και σουτζούκου, την αποξήρανση φρούτων, ιδίως κερασιών και σταφίδας, και με τη μελισσοκομία, που συνέτειναν στην αύξηση του πενιχρού γεωργικού εισοδήματός τους.

Οι Μαραθεύτες δεν απουσίαζαν από τα πανηγύρια, που γίνονταν παλαιότερα, σε διάφορες περιοχές του νησιού, τα οποία, εκτός από θρησκευτική, είχαν και εμπορική

---

156. Π. Συμεωνίδη, «Καλλιέργεια Ροδής (Τριανταφυλλιάς)», *Κυπριακή Εφημερίς* 36 (1915) 970. Ειδικότερα για το Μυλικούρι βλ. Ανωνύμου, «Ροδέλαιο», *Κυπριακή Γεωργική Εφημερίς* 3/17 (1922) 76-77· W. H. Simmons, «Ροδέλαιον Κυπριακόν», *Κυπριακή Γεωργική Εφημερίς* 4/22 (1927) 111-112.

157. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 28-32.

158. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, ό.π., σ. 77-82.

159. Κυπριανού Σάββα, *Ο Κάμπος*, Λευκωσία 1997, σ. 658-669.

160. «Μουτουλλάς», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10ος, Λευκωσία 1989, σ. 56-57.

161. Για τα βυρσοδεψεία του Πεδουλά βλ. Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις*, ό.π., σ. 498· «Η βυρσοδεψία (Γναφή)», *Κυπριακή Γεωργική Εφημερίς* 2/24 (1929) 44-54· Νεοκλή Κυριαζή, «Βυρσοδεψία εν Κύπρω», *Πάφος* 9 (1944) 99-102· Κώστα Κύρρη, «Επαγγέλματα, χαρακτηρισμοί, χαρακτήρες και μορφαι του λαϊκού οικονομικού και κοινωνικού βίου των Κυπρίων», *Κυπριακός Λόγος* 1/6(1969)328.

162. Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις*, ό.π., σ. 498· Ανδρέα Χριστοδουλίδη, «Ο Καλοπαναγιώτης», *Ο Καλοπαναγιώτης μας* 1 (1992) 7.

163. Τα είδη των κεντημάτων της περιοχής μελετήθηκαν από την Αγγελική Πιερίδου. Βλ. Αγγελικής Πιερίδου, «Κυπριακή λαϊκή τέχνη», *Κυπριακαί Σπουδαί* 20 (1957) 67-72.

σημασία, αφού σε αυτά πωλούσαν τα προϊόντα που παρήγαν, τόσο στους εμπόρους όσο και στους καταναλωτές¹⁶⁴. Κυρίως συμμετείχαν στα πανηγύρια της Τροοδίτισσας, στις 15 Αυγούστου, και του Κύκκου, στις 8 Σεπτεμβρίου, που διεξάγονταν στην περιοχή, καθώς και σε ορισμένα άλλα μακριά από τα χωριά τους, όπως αυτά του Τιμίου Σταυρού στο Όμοδος, στις 14 Σεπτεμβρίου, του Αγίου Νεοφύτου στο ομώνυμο μοναστήρι, στις 28 Σεπτεμβρίου, του Αγίου Λουκά στα Κούκλια, στις 18 Οκτωβρίου, και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Πάνω Ζώδια, στις 8 Νοεμβρίου. Η τέχνη του παζαρέματος, ώστε να πωλήσουν τα προϊόντα τους σε τιμές συμφέρουσες, παρομοιαζόταν με αυτή των Εβραίων, γι' αυτό και πολλοί Κύπριοι υποστήριζαν ότι οι κάτοικοι της Μαραθάσας είχαν εβραϊκή καταγωγή¹⁶⁵, ενώ συνήθιζαν και το σκωπτικό «Ψεύτες, Κλέφτες Μαραθεύτες»¹⁶⁶. Η ενασχόλησή τους αυτή συνέτεινε, ώστε να διηγούνται σε πολλά χωριά της Κύπρου αρκετές ευτράπελες ιστορίες με ήρωες κατοίκους της Μαραθάσας και τις εμπορικές επιδεξιότητές τους¹⁶⁷. Παρόμοιες ιστορίες, όμως, έπλαθαν και

---

164. Ο Γ. Φραγκούδης αναφέρεται στην παρουσία των κατοίκων της Μαραθάσας στις διάφορες εμποροπανηγυρεις και προσθέτει πως είχαν δημιουργήσει δική τους αγορά στη Λεμεσό, «το λεγόμενον Μαραθεύτικον παζάρι», για την προώθηση των προϊόντων τους. Βλ. Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις*, ό.π., σ. 497-498.

165. Παύλου Ξιούτα, «Ο Μαραθεύτης τζι ο Παφίτης», *Πάφος* 1 (1935-1936) 178. Ειδικά αυτό λεγόταν για τους κατοίκους του Πεδουλά. Βλ. Κ. Κύρρη, «Επαγγέλματα, χαρακτηρισμοί, χαρακτήρες και μορφαί του λαϊκού οικονομικού και κοινωνικού βίου των Κυπρίων», ό.π., 1/4 (1969) 237.

166. Ιωάννη Συκουτρή, «Χαρακτηρισμοί και πειράγματα χωρίων εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 49· Κώστα Πιλαβάκη, «Ιστορίες τους Λεμιθκιώτες», *Κυπριακά Γράμματα* 1 (1934-1935) 694.

167. Για μερικές από αυτές βλ. Π. Ξιούτα, «Ο Μαραθεύτης τζι ο Παφίτης», ό.π., σ. 178· Ν. Κληρίδη, «Χωρίων Πειράγματα», ό.π., σ. 456.

κάτοικοι χωριών της περιοχής, όπως του Πεδουλά, για κατοίκους γειτονικών χωριών, κυρίως της Λεμίθου¹⁶⁸.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, ορισμένα από τα χωριά της Μαραθάσας μετατράπηκαν σε θερινά θέρετρα για τους κατοίκους των κυπριακών πόλεων. Σε αυτό συνέτειναν κυρίως το θαυμάσιο κλίμα της περιοχής, που χαρακτηρίζεται από ψυχρούς χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια, το ειδυλλιακό και καταπράσινο τοπίο με την πλούσια και ποικίλη βλάστηση, που περιλαμβάνει και αρκετά ενδημικά είδη χλωρίδας, καθώς και οι ιαματικές πηγές που υπάρχουν σε ορισμένα από αυτά, όπως στον Καλοπαναγιώτη¹⁶⁹. Κτίστηκαν τότε μικρές τουριστικές μονάδες, κυρίως στα χωριά Καλοπαναγιώτης, Πεδουλάς και Πρόδρομος, με επιβλητικότερο το ξενοδοχείο «Βερεγγάρια», που πρωτολειτούργησε το 1931 σε προνομαϊκή τοποθεσία του χωριού Πρόδρομος¹⁷⁰.

Η καθημερινή ζωή στα χωριά της περιοχής ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Οι άντρες εργάζονταν σκληρά στα χωράφια, χειρίζονταν το οικογενειακό ταμείο και είχαν την τελική απόφαση για κάθε θέμα που απασχολούσε την οικογένεια. Οι κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής δεν παρείχαν τη δυνατότητα στις γυναίκες να διαδραματίσουν άλλο ρόλο από αυτόν της αγρότισσας, της συζύγου και της μητέρας. Γι' αυτό και οι κάτοικοι δεν συνήθιζαν να στέλλουν κατά τα παλαιότερα χρόνια τις θυγατέρες τους στα σχολεία, αφού, όπως πίστευαν, η εκπαίδευση δεν είχε μεγάλη αξία στη ζωή τους. Όσες κοπέλες φοιτούσαν σε δημοτικά σχολεία, τις περισσότερες φορές διέκοπταν μετά από δύο έως τρία χρόνια τα μαθήματά τους και ασχολούνταν με τη φροντίδα των μικρότερων παιδιών της οικογένειας ή με τη βοσκή των οικιακών ζώων. Οι δύσκολες συνθήκες ζωής περιόριζαν στις γιορταστικές εκδηλώσεις των γάμων και στα πανηγύρια τις δυνατότητες κοινωνικής επαφής και διασκέδασης των κατοίκων.

---

168. Ιω. Συκουτρή, «Χαρακτηρισμοί και πειράγματα χωριών εν Κύπρω», *ό.π.*, σ. 80-81· Κ. Πιλαβάκη, «Ιστορίες τους Λεμιθιώτες», *ό.π.*, σ. 694-695· Κ. Κύρρη, «Επαγγέλματα, χαρακτηρισμοί, χαρακτήρες και μορφαί του λαϊκού οικονομικού και κοινωνικού βίου των Κυπρίων», *ό.π.*, 2/7 (1970) 42.

169. Τα ιαματικά νερά του Καλοπαναγιώτη ήταν γνωστά από παλαιότερα, παρέμεναν, όμως, αναξιοποίητα. Ενδεικτικά βλ. Δ. Μαργαρίτη, *Περί Κύπρου διατριβή*, *ό.π.*, σ. 9· Αθ. Σακελλαρίου, *Τα Κυπριακά*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 129· Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις*, *ό.π.*, σ. 507.

170. Κ. Κοκκινόφτα, *Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας*, *ό.π.*, σ. 153.

Οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι των χωριών της Μαραθάσας απέτρεψαν την εγκατάσταση σε αυτά Τούρκων κατακτητών και εποίκων, που προτίμησαν άλλες πιο εύφορες περιοχές. Επίσης, οι τοπικές αρχές έδρευαν στην κωμόπολη Λεύκα, στο κατηλλίκι της οποίας, όπως έχει αναφερθεί, υπάγονταν τα χωριά της Μαραθάσας. Για τον λόγο αυτό, καθόλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας, τα χωριά της περιοχής παρέμειναν αμιγώς ελληνικά με τους κατοίκους τους να αντιμετωπίζουν μεν οξύτατο πρόβλημα επιβίωσης, λόγω των δύσκολων συνθηκών ζωής, να έχουν δε μια κάποια σχετική ελευθερία, αφού η παρουσία του κατακτητή δεν ήταν αισθητή στην καθημερινή τους ζωή. Εξάλλου, η άμεση πνευματική τους σχέση με τα μεγάλα μοναστήρια της περιοχής, και ειδικά με το «βασιλομονάστηρο» του Κύκκου, όπως το αποκαλούσαν, συνέτεινε ώστε να μην παρατηρηθεί στην περιοχή το φαινόμενο του εξισλαμισμού και τα χωριά να διατηρήσουν την ελληνορθόδοξη τους φυσιογνωμία. Μόνο στον Κάμπο μερικές οικογένειες βοσκών προσχώρησαν στον λιβοβαμβακισμό, επέστρεψαν, όμως, στην Ορθόδοξη πίστη το 1881, όταν ο τότε Μητροπολίτης Κυρηναίας (1880-1889) Χρυσάνθος Ιωαννίδης, σε μια περιοδεία του στην περιοχή, έπεισε τα μέλη τους να επανέλθουν στην πίστη των πατέρων τους¹⁷¹.

Κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας οι συνθήκες ζωής, συγκρινόμενες με αυτές των δύο προηγούμενων περιόδων, Λατινοκρατίας και Τουρκοκρατίας, βελτιώθηκαν σε μεγάλο

---

171. Η σχετική πληροφορία της επανένταξης των Λιβοβαμβάκων του Κάμπου στην Ορθόδοξη Εκκλησία περιλαμβάνεται σε δημοσίευμα εφημερίδας της εποχής: «Άλλά τοῦ μεγίστου ἐπαίνου ἄξιος εἶνε ὁ Ἅγιος Κυρηναίας καί δι' ἄλλα αὐτοῦ ἔργα Χριστιανικά. Ἐσχάτως καθοδήγησεν εἰς τόν Χριστιανισμόν πέντε οἰκογενείας λιβοβαμβάκων ἐκ τοῦ χωρίου Κάμπος, ἀριθμούσας δέκα ἑννέα μέλη, παρασχών ὅλας τὰς εὐκολίας καί ἐνθαρρύνας αὐτούς φοβούμενους τούς πρὶν ὁμοθρήσκους των. Καί εἰς ἄλλα δέ τῆς ἐπαρχίας του χωρία ἔπραξε τὰ ἴδια, ἀλλά δέν ἔχω λεπτομερῶς πληροφορίας». Βλ. *Νέον Κίτιον*, 20/4.3.1881. Ορισμένοι από τους Λιβοβάμβακους κατοίκους του Κάμπου εξακολουθούσαν να έχουν τουρκικά ονόματα ή να διατηρούν το τουρκικό πατρώνυμό τους για αρκετά ακόμη χρόνια, όπως διαπιστώνεται από έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Κύπρου, του έτους 1894. Βλ. Νίκου Χριστοδούλου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Αγγλικά Αρχεία (1878-1931)*, τ. Α', Λευκωσία 2000, σ. 449-450. Για τους Λιβοβάμβακους κατοίκους του Κάμπου βλ. επίσης: Κυπριανού Σάββα, *Ο Κάμπος*, ό.π., σ. 62-63.

βαθμό. Άρχισαν να δημιουργούνται δρόμοι, κτίστηκαν σχολεία, καλυτέρευαν οι μέθοδοι γεωργικής παραγωγής και αυξήθηκαν τα εισοδήματα των κατοίκων. Παρόλα αυτά, η ζωή εξακολουθούσε να είναι δύσκολη και οι καλλιέργειες, λόγω του κλίματος και της μορφολογίας του εδάφους, δεν ήταν δυνατόν να επεκταθούν και να βελτιώσουν ουσιαστικά την οικονομική θέση των χωριών.

Την περίοδο αυτή, οι Άγγλοι αποικιοκράτες δεν δημιούργησαν κανένα έργο υποδομής, που θα επέτρεπε στην περιοχή να αναπτυχθεί και στους κατοίκους να παραμείνουν στα χωριά τους. Οι μόνες θέσεις εργασίας, που δημιουργήθηκαν στην οροσειρά του Τροόδους, ήταν στα μεταλλεία του Χρωμίου και του Αμιάντου, τα οποία τέθηκαν σε λειτουργία κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα¹⁷². Ήταν, όμως, αδύνατον να αμβλύνουν το μεγάλο πρόβλημα υποαπασχόλησης, που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της περιοχής. Το αποτέλεσμα ήταν τα χωριά της Μαραθάσας να πληγούν από τη μετανάστευση και την αστυφιλία και οι νέοι σταδιακά να τα εγκαταλείψουν. Το φαινόμενο αυτό διογκώθηκε ύστερα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και πήρε τη μορφή χιονοστιβάδας στη συνέχεια. Το 1946 οι κάτοικοι της Μαραθάσας ανέρχονταν στους 8.545, ακολούθως μειώθηκαν στους 7.948 το 1960, στους

---

172. Για τα μεταλλεία του Αμιάντου και του Χρωμίου της περιοχής του Τροόδους βλ. Γεωργίου Παπαγιάννη, «Αμιάντος, μέταλλευμα - μεταλλείο», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2ος, Λευκωσία 1985, σ. 27-30· Ανδρέα Παναγιώτου, «Μεταλλεία - μέταλλευμα», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10ος, Λευκωσία 1989, σ. 31.

4.341 το 1982¹⁷³, στους 2.854 το 1992¹⁷⁴ με παραπέρα μείωση στη συνέχεια, ειδικά μεταξύ των νεαρών ηλικιών.

Στα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία, η απειλή για κατάρρευση του πλαισίου των παραδοσιακών πολιτισμικών δομών και του τρόπου ζωής που συγκροτούσε τις αγροτικές κοινότητες της Μαραθάσας άρχισε να γίνεται ορατή. Δυστυχώς, όμως, ο σχεδιασμός των έργων υποδομής όλων των τομέων - υγείας, εκπαίδευσης, πολιτιστικών δραστηριοτήτων - αφορούσε κατά προτεραιότητα τις πόλεις, γεγονός που ώθησε τους περισσότερους από τους εναπομείναντες νέους να αναζητήσουν αλλού καλύτερες συνθήκες ζωής. Σταδιακά, στα χρόνια της Ανεξαρτησίας τα χωριά εγκαταλείφθηκαν και απέμειναν σε αυτά κάτοικοι που στην πλειονότητά τους είναι μεγάλης ηλικίας, ενώ τα πιο πολλά από τα δημοτικά σχολεία της περιοχής έκλεισαν. Μόνη ελπίδα διάσωσης τους απέμεινε η άμεση εκπόνηση και εφαρμογή ενός μεγάλου σχεδίου ανάπτυξης, που θα συμβάλει στην αναζωογόνηση της ζωής σε αυτά. Διαφορετικά, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, δεν θα έχουν καμιά απολύτως προοπτική.

Δημοσιεύτηκε στην *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 28 (2002) 119-158.

---

173. Αναλυτικά ο πληθυσμός των χωριών της περιοχής, το 1982, ήταν ο ακόλουθος: Άγιος Δημήτριος (132), Παλαιόμυλος (83), Λεμίθου (252), Τρεις Ελιές (129), Καμινάρια (217), Πρόδρομος (318), Μυλικούρι (145), Πεδουλάς (494), Μουτουλλάς (525), Καλοπαναγιώτης (580), Οίκος (241), Γερακιές (330), Τσακίστρα (156) και Κάμπος (739). Βλ. «Μαραθάσα», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 9ος, Λευκωσία 1988, σ. 309, όπου αναφέρεται επίσης και το σύνολο των κατοίκων των χωριών της περιοχής για τα έτη 1946, 1960 και 1982.

174. Το 1992, ο πληθυσμός των χωριών της Μαραθάσας παρουσιάζεται ως ακολούθως: Άγιος Δημήτριος (73), Παλαιόμυλος (33), Λεμίθου (167), Τρεις Ελιές (80), Καμινάρια (138), Πρόδρομος (201), Μυλικούρι (76), Πεδουλάς (293), Μουτουλλάς (401), Καλοπαναγιώτης (328), Οίκος (213), Γερακιές (168), Τσακίστρα (126) και Κάμπος (557). Βλ. Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών, *Απογραφή πληθυσμού 1992*, Λευκωσία 1994, σ. 49, 70.